
a mostoha barázda

PETKOVICS KÁLMÁN

I.

A 7 *Nap* szerkesztősége 1971-ben érdekesnek ígérkező közvéleménykutatással kísérletezett: a lap olvasói a társadalmi élet meghatározott tárgyköreiből (politikai rendszer, nemzeti kérdés, külpolitika, agrárviszonyok, közművesítés) tehettek fel kérdést, vagy mondhattak véleményt az általuk észlelt vagy tapasztalt jelenségekről. Az agrárpolitika (termelés, értékesítés, fogyasztás, életszínvonal területeit átfogó) témaköreit ezerháromszáz kérdés érintette. Ebből kilencszáz Észak-Bácska területéről érkezett. A tartalmi vonatkozások szerint csoportosított kérdések egyharmadának értelme egyetlen kurta mondatba tömöríthető: Mi lesz az idős földművesekkel?

Nagyképűség lenne az alkalmoszerű véleménykutatást kapcsolatba hozni a tudományos felmérés szigorú követelményeivel. A tudomány próbált utakon halad a megismerés felé. Pontosan megfogalmazott kérdésekre keresi a viszonylagosan legpontosabb választ. A leparolt igazságot. Az alkalmoszerű felmérés olyan, mint a szemlélődés. Az élet rejtettebb mozgulásainak, állapotának, viszonyulásainak meglesése. Életbehallgatódzás, a szó köznapi értelmében. A társadalomrajz művelője a számok ösvényeit járva is érzelmek, töprengések, indulatok, aggodalmak, derülátások szövevényében igyekszik láttatni szociális valóságunk egy darabját.

Mi lesz az idős földművesekkel?

A kérdés többnyire leszűkítve, népjóléti értelemben kerül a közvélemény elé. Pedig az egyéni sorsok sokarcú ötvözete mögött a társadalmi átalakulás gazdasági problémái állnak. És a fogyasztógazdálkodásra épült létforma bomlásának mélyülő repedései deríthetők fel.

Néhány a jellegzetesebbek közül. *Középiskolai tanuló*: „Szomszédunkban él egy idős bácsi. Most még földműveléssel foglalkozik. Szeretném megtudni, hogy mi lesz vele, ha nagyon idős lesz és nem bír többet

dolgozni. Kap-e majd segélyt?" *Háztartásbeli:* „Idősek vagyunk, dolgozni nem bírunk, a nyugdíj igen alacsony, van hét kapa szőlőnk, ha ettől megszabadulnánk, lenne-e nagyobb nyugdíj?" *Földműves:* „Szeretném, ha megfelelne arra a kérdésre, mi lesz egypár év múlva a mezőgazdasággal, azaz mivelünk, öreg termelőkkel, ha tovább is így fog kíváncsodolni a munkaerő külföldre!" *Másik:* „A mezőgazdaság első számú megoldatlan kérdése a kiöregedett földművesek nyugdíjkérdése. Ilyen formában nem is lehet megoldani, mint ahogyan elkezdjük: törvénnyel kell kötelezni minden földművest a befizetésre és azt az iparágat, amely a földművesek pénzén épült fel!"

Háztartásbeli: „Négy hektár földünk van. Az adónk igen nagy. Özvegy anyámmal élünk. Ő hatvankét éves, beteges, én huszonhárom, rokkant. Egyéves koromban gyermekparalízisben megbénult a lábam. Mivel úgy kell a földet megműveltetnünk, jövedelmünk nagy részét ki kell adni az adóra és a munkára. Mit tegyünk? Miért nem rendezik az idős földművesek nyugdíjaztatását?" *Földműves:* „Ha megvalósítják a földművesek nyugdíját, talán gyermekeink is jobban folytatnák ezt a mesterséget. Mert így inkább kimennek külföldre, mint hogy itthon kínlódjanak a mezőgazdaságban." *Földműves:* „Meddig húzzák még az illetékesek az idős földművesek nyugdíjazását? Amíg elfogy a vajdasági parasztság?" *Középiskolai tanuló:* „Miért van az, hogy a földműves szülők gyerekei csak ritkán vagy soha nem jutnak el az egyetemig? Miért nem könnyítene azokon, akik gyerekeiket tanítják?"

Munkás: „Miért nem olyan személyeket tanítat a község agronómusnak, akik faluról származnak és kedvvel dolgoznának a mezei szakmában?" *Földműves:* „Falunkban 578 kimondottan földműves család él (Moravica), de ötven százaléka felül van az ötven éven, tehát meg kell oldani a nyugdíjazásukat, de hogyan?" *Háztartásbeli:* „A magánföldművesek hol és hogyan élhetnek az öngazgatási jogaikkal?" *Munkás:* „A falu, mint oldott kéve, ontja munkaerő-feleslegét az iparba. A fiatalok menekülnek a távlatatlan élettől és az öregkori nyomortól. A nyugdíjjal csak addig jutottunk, hogy a mi ügyünk: ha van pénzünk rá, megoldhatjuk. Sajnos nem tudtuk megoldani. De vajon ez teljesen a mi dolgunk, vagy egy kicsit a társadalomé is?"

Négyszáz hasonló tartalmú kérdés. Nem idéztük azokat, amelyekre a szövetségi kormány egyik tagja válaszolt az újságban. A miniszter megjegyezte: „nemcsak az idős földművesek gondja ez, hanem a fiatal földműveseké is." De korántsem csak a parasztság ügye! Diákok, munkások, tisztviselők, értelmiségiek, nyugdíjasok, háztartásbeliek érdekeltek benne. A szálak átszövik a társadalmi szerkezet szinte minden rétegét. Paraszti sorsból kiszakadtakat, faluról elszármazottakat közvetve érint. S az érintettek rendszerint a kérdés népjóléti oldalát látják, bár a megoldás elsősorban gazdasági adottságoktól függ.

A történelem hengerei között vergődő közeg panaszja, kiútkeresése megérdemli s igényli a közösség cselekvőbb figyelmét. A társadalom körmére égő gondok esetében általában az illetékeseket szokás emlegetni. Ki az illetékes az ügyben? Az érdekeltek! Válaszolhatnánk köznap szokványossággal.

Azonban az eltérő, egymáshoz csak lazán kötődő egyéni érdekek még nem ötvöződtek a tetterőt tartalmazó közérdekké. Az egyéni parasztság társadalmunk öngazgatási szerkezetének *legszervezetlenebb* eleme. Ha

egyáltalán beletartozik a szerkezetbe, s nem kívülről kötődik hozzá. Kívülről is inkább az államhoz (adó, jogszabályokkal rögzített árak stb.), mint az öngazgatás lehetőségeihez.

Az idős földművesek problémája mögött tegnap még az ország népességének túlnyomó többségét alkotó társadalmi réteg áll. Egy réteg, amelynek mozgásterét (vertikális és horizontális vonatkozásban) a föld, az „élhetési lehetőség” szűkíti. A röghözkötöttség túlélt szemléleteket, szokásokat tartósít. Ezek belülről gátolják a gyakorlati megoldásra irányuló törekvéseket. Az életformával való szakítás fájdalmakkal jár. Akkor is, ha a távlatokban boldogulást ígér. Munkaalkalmat más tevékenységi területeken.

Ezért általános jelentőségű az ügy.

Különösen Vajdaságban, ahol a reform időszakában a foglalkoztatottak létszáma csökkent. A másodlagos és harmadlagos tevékenységi körök képtelenek felszívni a mezőgazdaság magánszektorának emberfeleslegét. Itt rejlenek az „idős földművesek” ügyében kicsattanó nyugtalanságok okai.

A jövőt tervező szakemberek becslése szerint tartományunk lakosságának létszáma 1985-re 2 088 000 lélek lesz (1968-ban 1 932 000 volt), és ebből 693 000 (32,2 százalék) mezőgazdaságból él. Főleg a magánszektorban várhatók nagy változások. 1968-ban Vajdaság mezőgazdasággal foglalkozó lakosságának létszáma 870 000 lélek. 1985-ig a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság létszáma 20,35 százalékkal, a gazdaságilag tevékeny mezőgazdasági lakosság 22,76 százalékkal, a magánszektorban foglalkozó népesség pedig 38 (!) százalékkal csökken.

Ezt jövendölik a szakemberek.

A valóság igazolhatja és cáfolhatja előrejelzésüket (a jóslás hálátlan mesterség), de ez mit sem változtat azon, hogy a társadalom szerkezeti átalakulásának legjelentősebb változásai a *mezőgazdaság magánszektorában várhatók*, s e folyamat medrében telítődik újabb feszültségekkel a paraszti életforma tartós (népjóléti kérdések megoldását is sürgető) váltsága. Ténylegesen 340 000-ről 211 000-re csökken a munkaképes egyénileg gazdálkodó vajdasági földművesek létszáma. Ezt a fogyatkozó réteget szeretnénk közelebről megnézni. Az újságíró szemével.

AZ ORSZÁG MÁSFÉL SZÁZALÉKA

A vizsgálódás Észak-Bácskára szorítkozik. A statisztikai anyag természete a tájegység pontosabb meghatározását igényli. Észak-Bácska fogalmán a mostani szabadkai, topolyai, kishegyesi, adai, zentai és kánizsai községek területét értjük. Itt él Jugoszlávia lakosságának másfél százaléka. Agrárvidék. A lakosság megoszlásában a városi népesség részesedése jelentős. Azonban az urbanizált környezetekbe (még Szabadkán is) szembetűnő rurális elemek vegyülnek.

Települései változatosak: a századfordulón Szabadka nagyvárosnak számít. Zenta, Kanizsa tipikus alföldi mezővárosok. Fellendülésüket főleg a Tiszának (közlekedés, kereskedelem) köszönhetik. Ada, Mohol, Kishegyes, Topolya, Moravica, Bajsa, Pacsér, Bajmok, Csantavér telepítéssel s különösen a múlt század utolsó évtizedeiben még magas, természetes népszaporulat útján felduzzadt falvak, ahol a világháborúig — egyéb

munkaalkalmak hiányában — a mezőgazdasági túlnépesedés tünetei elő-rejelezték a jövő gondjait.

A túlnépesedés problémája visszanyúlik a múlt század közepéig. 1878-ban Szabadka lakosságának alig 6,37 százaléka élt iparból. Zentán és Kanizsán annyi se. Az utóbbi városnak sem nevezhető. Ugyanakkor Újvidéken a népesség 14,31 százaléka, Zomborban 10,8 százaléka iparból él! Az ipari fejlődés (céhrendszerű kisiparról beszélhetünk) ezen a vidéken, szűkebb bácskai viszonylatokban is, késedelmesen kezdődött.

1888 és 1890 között Zenta, Kanizsa, Ada körzetében s a topolyai járás falvaiban (Topolya, Csantavér, Moravica, Kishegyes) a népesség évi átlagos természetes szaporodásának mutatója 1,2 százalék! Nem ezrelék, százalék. (Az összehasonlítás kedvéért: 1959-ben 0,13 százalék — több, mint tízszer alacsonyabb —, 1963-ban 0,4 százalék, 1966-ban 0,28 százalék, és így tovább.) A magas szaporulat aggasztotta a vármegye közigazgatását. „Ennek következménye a parasztbirtokok gyors elaprózódása és moblizációja, s így a földművelő nép között már ez ok miatt is *egy bizonyos proletariátus keletkezik.*”

A város feladata lett volna ezt az elemet magába olvasztani. A városokban alig volt ipar. Gyáripar egyáltalán. A népszámlálás eredményei (1890-ben) mutatták, hogy a városok népszaporodása belső szaporaság eredménye. Az agrárlakosság gyarapodott. Nem véletlenül csúfolták Szabadkát Európa legnagyobb falvának...

A nagybirtok elérkezett az intenzív gazdálkodás küszöbéig. Az aprózódó parasztgazdaságok lemaradtak. Az anyaföld nem bírta el a megszorodott népességet. Kivándorlás. Tíz év alatt (1880—1890) Bácskából negyvenezer ember szakadt a nagyvilágba. Melyik vidékekről? A Sajkásvidék bevándorlási terület. Közép-Bácska, végig a csatorna mentén, fel-lendülőben. Észak-Bácskában 300—500 koronát fizettek egy hold földért. Szlavóniában 80—200 koronát.

Így kezdődött.

A felduzzadt települések között szállások tarkítják a síkságot. A bácskai szállások alkotják az ország egyik legsajátságosabb településrendszerét. A török alatt elvadult pusztaságokban, a pásztorkodó granicsárok földbe vajt viskókat csináltak, ezek növekedtek az idők múlásával, szaporodtak a puszták feltörésével, majd sűrűsödve az egyház és az állam segédelmével, bokorfalvakká alakultak. Az egyház templomot, az állam iskolát, csendőrlaktanyát épített. A létesítmények köré sereglettek a házak Györgyénben, Nagyfényen, Tornyoson, Tavankúton, Békován, Kispiacra...

Külön csoportba sorolhatók a világháború után, szintén állami támogatással, létesített telepesfalvak. (Dušanovo, Višnjevac, Sokolac stb.). Egy rossz agrárreform és sok meghurcoltatás emlékét őrzik. A felszabadulás utáni belső telepítés újabb falvakat hozott (Kevisor, Orahovo). Ezek is beleolvadtak a táj sajátosság színekébe. A településeket életre hívó állami szándék nemzeti indítékai vitathatatlanok. De az idő vegyes nemzetiségűvé gyúrta a telepesfalvakat.

Statisztikai helyzetkép: az ország lakosságának másfél százaléka 1961-ben 286 674, 1961-ben 293 619 lélek. A szaporulat csekély. (A létszám 6652 lélekkel emelkedett ugyan, de ha figyelembe vesszük, hogy 8955 lakos dolgozik külföldön, kitűnik: Észak-Bácskában kevesebb ember él, mint tíz évvel ezelőtt.) A lakosság 50,3 százaléka gazdaságilag aktív. 1961-

ben ennek 46,2 százaléka a mezőgazdaságban. 1971-ben a mezőgazdasággal foglalkozó aktív lakosság részesedése 40 százalékra esett. (A harmincas években 70 százalék volt.)

Jugoszlávia 2 618 000 egyéni mezőgazdasági háztartásából 52 753 Észak-Bácskában. Az egyéni mezőgazdasági termelők összlétszámának 2,1 százaléka. A két hektárnál kevesebb földdel rendelkezők részesedése 2,9 százalék! A nyolc hektárnál több földdel bíró földműves családok részesedése 0,3 százalék! A számok kedvezőtlen birtokviszonyokra engednek következtetni.

A mennyiségi mutatók nem tartalmazzák a helyzetkép áttekintését könnyítő minőségi tényezőket. Itt általában jobbak a földek, mint az ország más vidékein — bár terméketlen szik, műveletlen homok akad —, amit az összehasonlításoknál figyelembe kell venni. A művelhető földterület — 270 768 hektár — az ország művelhető földterületének 1,5 százaléka. 30 százalék társadalmi tulajdonban. Az egyéni tulajdonban levő földeken százezer ember. Ötvenezer féllábbal áll a földön.

Pontosabban: 1960-ban 163 769 lélek kötődött a mezőgazdaság magánszektorához. 52 753 család birtokolt földet. Ebből 30 880 foglalkozott *kimondottan* földműveléssel. A többi vegyes tevékenységű és kétlaki. A családokban átlagosan körülbelül három ember. 1969-ben, a betegségyűző kimutatása szerint (a statisztika nem hozott nyilvánosságra újabb adatokat), a biztosított parasztcsaládok létszáma 37 697. Hozzá tartozókkal együtt 88 108 lélek.

Szabadka község területén a biztosítottak 20 százaléka, Topolya és Kishegyes területén 34 százaléka, Ada, Zenta és Kanizsa területén 47 százaléka földműves. Ha az agrárlakosság részesedésének mutatóját a gazdasági fejlettség mértékének tekintjük, akkor el kell gondolkozni a Tisza mentére vonatkozó adaton.

A társadalmi földeken árutermelés folyik. A szó szoros értelmében. A magánszektorban fogyasztógazdálkodással elegyült kisárutermelés.

Észak-Bácska adja az ország búzatermésének 3,5—4 százalékát. A piacra kerülő termés háromnegyed része a társadalmi szektorból ered. A hatvanas évek derekán a társadalmi szektorban egy foglalkoztatottra négy és fél tonna búzatermés jutott. Az egyéni gazdaságokban (a gazdaságilag tevékeny lakosságra, fejenként) nem egészen egy tonna.

A termelékenység vonatkozásában nagy a különbség. Ekkora eltérés azonban csak bűzánál mutatható ki. A társadalmi szektor az ötvenes évek végétől tetemes beruházásokkal korszerűsítette a búza termelését. Elérte a világszínvonalat.

Ott áru terem.

A magángazdaságokban kenyér.

A hatvanas évek derekán Észak-Bácskában volt az ország szarvasmarha-állományának 1,3, sertésállományának 5,9, loállományának 3,1 százaléka. A loállomány a magángazdaságok műszaki lemaradását példázza.

A fejlett sertésállomány viszont a belterjesség egyik mutatója. Az egyéni termelők többnyire hús alakjában hozzák forgalomba munkájuk bizonyos részét. Az elmúlt évtized során az árhullámzások többször sodorták válságos helyzetbe a sertésenyésztést. A piaci helyzet ingadozásai érzékenyen érintették az egész vidéket. A kedvezőtlen árviszonyok egyik következménye a sertésállomány gyakori apadása, majd hirtelen duzzadása. Termelési bizonytalanság. Önmagában is hátrányos tényező.

Gazdag vidéknek ismerik. Nábobok legendás földjének. „Jókedv, vígság, rendezett élet, gondtalan emberek fészke” — olvasható egy nem is olyan régi újságban. „Egy bácskai lakodalom, egy bácskai szüret, egy bácskai disznóölés — fogalom.” A múlt században kevésbé általánosítottak. György Aladár írta: „...népe szorgalmas és takarékos, az úri osztály ellenben átlag tékozló és dorbézolásra hajlandó, s így a városok hátramaradását nagy részben a gentry, a tisztviselőkör, egy szóval, az úri osztály okozza.”

Az úri osztály tiltakozott.

Észak-Bácska másfél százalékban részesedik az ország megvalósított nemzeti jövedelmében. Az egy főre eső nemzeti jövedelem valamivel alacsonyabb az országos átlagnál. Fele annyi, mint Szlovéniában. Háromszor több, mint Koszmeton. Gazdag vidék? Legenda. A viszonylagos lemaradás — tény.

A hatvanas évek elején a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem átlagos évi emelkedésének mutatószáma az egész gazdaságban (minden gazdasági ágazatban) alacsonyabb az országos, köztársasági és tartományi átlagnál. Ha eltekintünk a mezőgazdaság egyéni szektorától, akkor a fejlődés ütemének mutatója az országos átlag fölé ugrik! A közgazdász szemével a mezőgazdaság magánszektora a gyorsabb gazdasági fejlődés akadályá.

Szép vidék. Hangulatos. A homokszél, Horgostól, Hajdújáráson, Paliacson át Szabadkáig, gyümölcs és szőlő. A Tisza mentén vastag húsú réti földek kísérik a gátat. Szabadka hajdani pusztáin lombos szállások bokrosodnak... Csantavértől délre kitárul a hatalmas közép-bácskai tanyavilág. Valamikor rajta át haladt a postakocsi Becse felé... Most traktorosok káromkodnak. Kátyúsak az utak... Milyen élet volt télen ebben a nagy tanyaországban, amíg a Zenta-topolyai műút nem volt?

Mert harminc esztendővel ezelőtt még nem volt...

MUSZÁJBÓL MOZDULÓ KÖZEG

A művelhető föld közel 70 százaléka egyéni termelők tulajdonában. Tőlük ered a piacra kerülő mezőgazdasági termények fele. Vannak közöttük jeles termelők. Csúcsok. S a csúcsok tövében nagy tartalékokat (lehetőségeket) rejtő szociális közeg szunnyad, amely az egész közösség átlényegülési folyamatainak hatására törhet ki a fogyasztógazdálkodás korlátai közül.

Társadalmi tagoltsága hosszú történelmi folyamat műve: a török után nem volt igazi jobbágyvilág, hűbéri nagybirtokok sem, amelyek sok ezer holdas tömegükkel csábíthatták volna a tőkét. A tőkés termelési mód késve, s erőtlenül tört utat a mezőgazdaságba, s nem végezte el az életképtelen kisbirtok emberileg keserves, gazdaságilag szükségszerű felmorzsolásának munkáját, mint a fejlett tőkés országokban.

A századforduló tájékán Moravica környékén találjuk a legtöbb nagybirtokot. (Moravica nem véletlenül vált az agrárszocialista mozgalom egyik fellegvárává.) Filaszánovits József birtoka 825 hold, Fernbach Jánosé 967 hold, özvegy Fernbach Bálintné birtoka 1630 hold, Lelbach Antalé 650 hold, Ungár József 1710 holddal rendelkezett. Kanizsa egyetlen említésre méltó földbirtokosa az 1055 holdat bíró Dukai Mátyás.

Szabadkán báró Podmaniczky Endre uradalmának összterülete 2800 hold. Joso Piuković birtoka 875, Törley Gyuláé 1000, Leibach Gyuláé 1050, Halbrohr Adolf birtoka pedig 1100 hold. Bajsán Wámoscher Mihálynak 529 holdja, Leibach Jánosnak 1168 holdja volt. Topolyán gróf Zichy János uradalma (talán az egyetlen feudális nagybirtok a vidéken) a legnagyobb, 8000 katasztrális hold. Zentának nincs igazi nagybirtokosa. A legnagyobb, Ungár Ferenc, 623 holdon gazdálkodott.

Milyen gazdálkodás folyt az uradalmakban? Többnyire négyes vetés-forgó divatozott. A termelés műszaki színvonala Törley Gyula zobnati-cai gazdaságán a legmagasabb: a szántóföld termőrétegét évente gőzekével mélyítették, s az aratást tíz aratógéppel végezték. Törley gazdaságában a művelhető terület tizenöt százalékát évente megterítették istállótrágyával, és — bár csekély mértékben — műtrágyát is használtak.

A többi uradalomban ritka madár a masina. Műtrágyával alig próbálkoztak. Jármosökrök, bivalyok húzták az ekét. A jószágtenyésztésben a többezres juhállományé a főszerep. A birkának legelő kell: százholdas ugarokat hagytak birkajárásnak, hogy a pihenő földből legyen valami haszon.

Nagybirtoknak nevezték a két-háromszáz holdas gazdaságokat is, ahol a termelés műszaki színvonala alacsonyabb, mint az uradalmakban. Külsőségeikben ugyan hasonlítottak az uradalmakhoz, kastélyutánszatok épültek néhol, de a tulajdonos inkább a városban szeretett lakni (takaros ház a főutcán), és a familia fokozatosan beleépült a kisvárosi polgárság előkelő, s előkelősködő rétegébe. Bácskai nábobok.

Kint a tanyákon ugyanolyan nyomorúságos, közös konyhás, szabadkéményes cselédházak álltak a szérükön, mint az uradalmakban, akonnan az ispánok ilyeneket jelentettek a hatóságoknak: „... a munkásviszonyokat illetőleg az a tapasztalat, hogy a magyarság újabban hódol a szocializmusnak.” Mivel az uradalmi cselédség főleg a magyarság soraiból toborzódott.

Az agrárproletárokról szólva, különbséget kell tenni a kommencióval, hajlékkal uradalomhoz kötött mezőgazdasági cselédség, és a századfordulóra felduzzadt faluszéli szegénység között. Társadalmi helyzetük (a rendelkezésükre álló javak mennyisége szempontjából) ugyan azonos, de a két csoport alaptermészete sok vonatkozásban eltérő. A cselédség élete úgy volt berendezve, hogy a kommenció se előre, se hátra nem juthatott. Odakötődött a tanyaszélhez. Csak nagy viharok szakíthatták ki élete büvös köréből. Forradalmak.

Ez a réteg megszűnt. Átgúrta a történelem. Emberanyaga felszívódott a mezőgazdasági munkaszervezetekbe. Ivadékaik gépkezelő szakemberek lettek. A cselédembert a gazdák (de a vergődő kisemberek is) természeténél fogva lustának tartották. Lassú, ráérő, komótos embereknek. A világnak kellett átalakulnia a hamis értékítélet megdöntéséhez. Ivadékaik tanulékonyak bizonyultak, mikor megváltozott a sorsuk.

A faluszéli szegénység más. Társadalmilag mozgékonyabb. Jobban értette a muszáj parancsát. Kigyógyíthatatlanul vágyódott néhány barázda föld után... A félproletár elemek alkották a muszájból mozduló közeg derékhadát. Korabeli adatok segítségével szeretnénk érzékeltetni a csoport súlyát, társadalmi és gazdasági jelentőségét, átalakulásának mozgásirányait.

Zenta hatvanezer holdas határában a századforduló évében harminc-

ezer ember élt. Hatvanezer holdból tízezer a város tulajdonában. Harmincezer kétszáz száz holdon felüli nagybirtokos kezén oszlott meg. Húsz-ezer hold 2074 száz holdon aluli törpebirtokos tulajdonában. 6636 családfenntartó egyén vagyontalan! Ha figyelembe vesszük, hogy a város ipara rendkívül csekély, kitűnik: a lakosság háromnegyed része mezőgazdasági bérmunkára kényszerült.

Vagy elment kubikolni.

(És néha fellobbant. 1897 nyarán „a munkáskérdés vészes tünetekkel toladott előtérbe”. Aeatósztrájk. Topolyán és Zentán „erőszakos fenyegetésekkel kényszerítették a helybeli munkások az idegeneket a távozásra”. Zentán lázadás. A „felbujtott munkásság megtámadta a csendőrséget”. Emberhalál.

A vármegye alispánja „utasította a főszolgabírókat, hogy a törvényellenes tettekre s szerződészegésre csábító izgatók ellen a legerélyesebben járjanak el, s egyúttal tegyenek meg mindent, hogy a munkásság józan tömege *visszatérhessen* a mindennapi élet békés sodrába”.

Az idézetek Bács-Bodrog vármegye monográfiájának második kötetéből valók. A második kötet 280. oldalán olvasható, hogy „augusztus derekán a csendőri erősítéseket már visszavonták”. Csak pár helyre kellett új csendőrőrsöt állítani, hogy a béke zavartalanul megmaradhasson.)

Hasonlóképpen növekedett a faluszéli szegénység Kanizsán, Topolyán, Csantavéren, Moravicán, Kishegyesen. A magas természetes szaporulat duzzasztotta a népességet, a megélhetés korlátozottsága a feszültségeket növelte. A nincstelenség évente kétezer családot taszított külföldre, majd a világháború csapolta a falvak verét, hadiárvékkal, rokkantakkal gyarapítva a nyomort. Százezres tömeg várta itt a földet a háború végén!

A faluszéli szegénység elsősorban abban különbözött a gazdasági cselédségtől, hogy bátrabban vállalta a változás kockázatát. A cseléd nem kockáztatott: a kommenció (ha kevés is) és a lakás (ha nyomorúságos is) folyamatos létbiztonságot nyújtott. Nem szívesen adta a biztosat a bizonytalanért. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. Így a népi bölcsesség.

A napszámos helyzete más. Csak jobb következhet, gondolja, s árendával, harmados földdel kísérletezik, alkalomadtán beleveti magát a politika örvényébe, már, ha a politikából kikalkulálható a földosztás lehetősége. A világháborút követő években minden kicsi házban a földet várták. Földért mozgolódott minden gondolat. Azért a pár barázdáért, amiért hetedéziglen büntették az elődöket, ha követelni merték. Mégis újra igényelték, ha igényelni lehetett.

Az új délszláv állam három hónappal a december elsejei deklaráció után meghozta az agrárreform előkészítésére vonatkozó előzetes rendelkezéseket. Esedékessé vált a földosztás. Csakhogy a nagyszerb burzsoázia rezsimében nemzetiségi és államhűségi szempontból osztályozták az igényelőket. A magyar nemzetiségű nincstelének zömét kisemmizték. A tíz évig elodázódott felemás földosztás egyébként sem nyírta túlságosan a magánkézben levő nagybirtokokat. A dobrovolyácoknak jobbadán a városi földeket parcellázták. Ekkor keletkezett a szabadkai pusztán (a város földjén, mondták a csantavérierék) Višnjevac, Zenta külső járásában Dušanovo és a többi telepes falu.

Az urak földosztása mit sem enyhítette a felgyülemlett bajokat. A nagy gazdasági válság a föld nélküli mezőgazdasági bérmunkásokat sújtotta.

1931-ben — a báni hivatal adatai szerint — a napszámosok egy napra s egy családtagra eső átlagos keresete két tojás árának felelt meg. Két tojás árának! A nyomor ismét tömegeket tolt a bizonytalanságba. A harmincas évek közepén, amikor az európai fasizmus éledezésével leszűkült a kivándorlás és a külföldi munkavállalás lehetősége, a falvakban lapangó elégedetlenség heves bérharcokba torkollott.

Tízezres tömegek tüntettek.

Muszájból.

Azán a második háború. Megszállás. A szabadkai történelmi levéltár okmánytengeréből került elő (kérges kezét időző, darabos betűk) a következő szöveg: „Én... szabadkai születésű ősmagyar (az „őskereszténység” erény volt, miért ne lehetett volna az „ősmagyarság”!) mindig a martonosi határban dolgoztam a cséplésnél és ott veralem meg magamnak és háromtagú családomnak a kenyeret. Most valami rendelet van, hogy *másik határba nem mehetek dolgozni*, itt a szabadkai határban meg már késő van elhelyezkedni, ezért a legnagyobb nyomorba fogok jutni. Kérem a fenti címet, szíveskedjék legalább egy hold földet kiosztani nekem. Kelt Ludaspusztán 1941. július...”

Ismét föld ígértetett. Jelenkeztek a nincstelének.

De már június elsején elindult Bácskába a M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Birtokpolitikai Kirendeltségének körlevele, dr. vitéz Mátéfalvy Elek aláírásával: „A magyar birtokpolitikai eljárás során a *nemzetűségnek mint fő alapelvnek* figyelembevételével elsősorban azok juttathatók földhöz, akiknek egyedüli megélhetési alapját képezi a föld, azt családtagjaikkal együtt maguk művelik és a föld *megműveléséhez szükséges élő és holt gazdasági felszereléssel rendelkeznek.*” (Értsd: kocsi, ló, eke, fogas, borona stb.).

„Kellő egészséges szelekciónak itt is érvényesülni kell, mert annyi föld nem fog rendelkezésre állani, hogy abból minden igény teljes mértékben kielégíttessék. Aki a kishaszonbérlet tartama alatt rosszul és hanyagul műveli földjét, az vagy már a kishaszonbérletből kimozdítottatik, vagy pedig ezzel az örök tulajdoni juttatásra veszíti el jogcímét. Kimozdítottatik a kishaszonbérletből az is, aki a méltányosan megállapítandó haszonbért az előírt időre pontosan meg nem fizeti.”

A harmadik okmány (P 52/1941 szám alatt): „...Nyugtassa meg a magyar lakosságot, hogy a jugoszláv birtoktörvény alapján létesült agrár-alapban marad még százezer hold kiosztásra, amit a felülvizsgálás során az érdemes és jogosult magyar nincstelének kapnak. Újból felhívom a figyelmét arra, hogy a telepítési akció a *legnagyobb titokban* folyik s arról sajtóközlemények nem jelenhetnek meg. Az e tárgyban kiadott rendeletemhez szigorúan tartsa magát. Novákovits tábornok s. k.”

A ludaspusztai „ősmagyar” nem volt kocsija, lova. Nem volt vitézségi érme sem. Pénze sem, hogy a haszonbért pontosan s az előírt időre befizethesse. A ludaspusztai „ősmagyar” két kérges tenyere volt, és két gyermeke... S ha jutott neki pár mostoha barázda, nagy árat fizetett érte! Azt a szerb és a horvát nincstelentől vették el, hogy legyen miért az embereknek egymást gyűlölni.

A negyvenhatos földosztás történelmi elégtétel. Kielégítette a faluszelei szegénység földéhségét, és adós maradt a jövővel. Lenin 1920-ban elolvasta Varga Jenő könyvét a magyar tanácsköztársaságról. Egyetlen

mondatot jegyzett a lapszélre: „Mit csinált a diktatura rögtön (aláhúзва) a zsellérek javára?”

Mijalko Todorović írta 1953-ban a *Naša Stvarnost* januári számában: „Sokan úgy vélik, hogy a földosztás önmagában a szocialista forradalom szerves része, és mindenestől szocialista jellege van, pedig el kell határolnunk az adott időszak politikai követelményeit a földosztás gazdaságpolitikai tartalmától.”

Mikor a fegyverek elhallgattak, osztani kellett a földet. Rögtön. A földosztás gazdasági tartalmával kapcsolatos kérdések később kerültek napirendre.

Sokáig napirenden lesznek . . .

AZ OSZTÁLYHARC ÉLEZŐDIK

Negyvenhat januárjában tárgyalták a földet. A magyar nincstelének akkor értették meg: másmilyen világ kezdődik, mint tizennyolcban. Negyvenöt novemberében—decemberében még húzódoztak az igényléstől. A magyarországi kisgazdapárti és a klerikális reakció ellenpropagandája erős és hatékony. Az itteni nagygazdák igyekeztek elijeszteni a napszamosokat a politikától. A nép óvakodott. Félt a becsapódástól. Mikor a januári tárgyalások megmutatták, hogy tényleg földosztás lesz, Észak-Bácskában több mint tízezer igénylő jelentkezett.

A nincstelének megkapták a földet, s összenéztek. Mit kezdjenek vele? Se iga, se gép, se munkaeszköz. A kulákok várták az alkalmat: majd megmutatkozik, mit ért a januári feszélgés! Muszájból alakultak az első kolhoz-típusú szövetkezetek. Néhány hónappal a szövetkezeti törvény meghozása előtt!

„Jön a csajka!” — mondogatta a reakció.

A sok apró szegénység összeadva is szegénység. Egyéni szegénység helyett szövetkezett szegénység. Birtokok az uradalmak helyén keletkeztek. Fejlettebb eszközöket örököltek. Könnyebben boldogultak, mint a szövetkezetek. Az agrárreform a parcellák aprózása mellett létrehozta a mezőgazdaság társadalmi szektorát, amely ma a művelhető föld 30 százalékát bírja, és a piacra kerülő terménymennyiség 50 százalékát adja.

Manapság, mikor nagyobb gond a búza eladása (főleg az érte járó pénz kivárása), mint a termelés, hihetetlennek tűnik, hogy húsz esztendővel ezelőtt, pár métermázsa búzáért falvakat kellett politikailag mozgósítani, s kényszerítő eszközökkel sem lehetett annyit felvásárolni, amennyire szükség volt. Húsz évvel ezelőtt Jugoszlávia lakosságának 70 százaléka foglalatlan volt a mezőgazdaságban, s a népesség nagy többsége képtelen volt önmagát és a lakosság másik 30 százalékát emberi módon élelmezni.

A társadalom a rendelkezésére álló munkaidejének kétharmad részét a koszt előállítására fordította. És verekedni kellett a mindennapi kenyérért!

Az osztályharc éleződésének időszaka ötvenháromig tartott. A kényszerfelvásárlás rendszere lekötötte a társadalom politikai erőit: mikor a búzakampány befejeződött, megért a kukorica. A fő termények betakarítása közötti időszakot, kisebb kampányok, bab-, burgonya-, gyapjú- és tartós jószágfelvásárlások töltötték ki. A folytonosan ismétlődő kör-

forgás felmorzsolta a földművesek munkakedvét, s megkezdődött a hiány bővített újratermelése.

A sztálini osztályharc-elmélet hatását a bácskai falvak is szenvedték. „A szocializmus gyorsabban fejlődik a falun, mint a tőkés elemek — írta Sztálin 1929-ben —, a kapitalizmus erői viszonylagosan hanyatlának, de éppen azért, mert hanyatlának, mert fogyatkoznak, a tőkés elemek a halálos veszedelem érzetében fokozzák az ellenállást.”

A halódó osztályok nem azért veszedelmesek, mert erősödnek, hanem azért, mert halódnak... Mert fogyatkoznak. Blagoje Nešković a *Crvena Zvezda* egyik (1948, november) számában: „Bármennyire fontos a munkás-paraszt szövetség, hangsúlyozni kell: nem az egész parasztsággal kötünk szövetséget, hanem csak a parasztság dolgozó rétegeivel. Kapitalista elemek nélkül! Kulákok nélkül!”

Nehogy a kulákok visszacsinálják a kapitalizmust...

„Nevetséges képzelgés feltételezni, hogy a falusi kulákság megtollasodva visszacsempészheti a tőkés társadalmi viszonyokat a városokba.” — írta Mijalko Todorović az imént idézett cikkében, ötvenháromban. A két idézet, és a két idézet kelte közötti időszak (1948—1953) képletesen mutatja, mettől meddig s milyen változás történt a jugoszláv párt agrárpolitikájában.

S míg Észak-Bácska városaiban, falvaiban ez a harc dúlt s alakultak a kényszer-szövetkezetek, a budapesti Kossuth rádió efféle szövegeket sugárzott az itteni magyarságnak: „Zenta község pártvezetősége határozatban állapította meg: a zsiros parasztság Tito politikájának fő támasza a falvakban.” A pártvezetőség „leleplezte azt a gyalázatos politikát, amelyet Tito klikkje a kulákok támogatása érdekében folytat. A szegény-parasztságot egyre kíméletlenebbül sújtják a mezőgazdasági adók, miközben a kulákok állandóan gazdagodnak” (1949. július 18.).

A kor lázálmas emlékeit betűk aligha idézhetik teljes hűséggel.

A kényszerfelválás megszűnt. Észak-Bácska fellélegzett. Olyan volt az, mint a rossz álom után a derűs ébredés. Maga a rendszer a háború kegyetlen örökségéből, az ország véres, romos nincstelenségéből fakadt: a kezdetben forradalmi szükségszerűség, majd túlélte saját racionális tartalmát. Szubjektív megítélés tárgya, mikor szakította át a kényszerűség gátjait.

A mindennapi kenyér problémáján túl, az ipari fejlődés útjára lépő, gazdaságilag elmaradott, félgyarmati örökség batyuját cipelő — mellé a háborúban lerombolt — országnak valahonnan elő kellett teremtenie az iparosítás alaptőkéjét. Valahonnan el kellett szívnia a munkatöbbletet.

Észak-Bácska dolgozói, Vajdaság munkásosztályával és dolgozó parasztságával, nagy áldozatokat vállaltak és teljesítettek a mindennapi kenyér előteremtésében, az első ötéves terv alapjainak lerakásában. Kemény osztályharcban, lemondásokkal, böjtölve, de mély szolidaritással teljesítették internacionalista kötelességüket a soknemzetiségű Jugoszlávia többi népei és nemzetiségei iránt.

Ez történelmi igazság.

Ötvenhárom tavaszán hangos konferenciák voltak a falvakban. Az „osztályharc éleződésének” időszakában sikerült a dolgozó parasztság többségét szövetkezetesíteni. Mindenféle szövetkezetek keletkeztek: proli szövetkezetek, kulák szövetkezetek, kicsik, nagyok, és leginkább abban hasonlítottak egymáshoz, hogy kukoricáikat felverte a gaz.

A konferenciákon új szövetkezeti szabályzatok készültek. Heves vi-
lák közepette fogalmazták meg az önkéntesség elvét. Közben a tagok
zöme a kilépésre gondolt. Főleg a tehetősebb középparasztok és a nagy-
gazdák. A második földtörvény azonban tíz hektárra csökkentette a
maximumot, s lehűtött mindenkit, aki a szövetkezeti leltár gyors szét-
húzásával a szegényparasztok újbóli kisemmizésére spekulált. A második
„földosztás” megerősítette a mezőgazdaság társadalmi szektorát, és újabb
jelentős változások folyamatait indította el a birtokviszonyok alakulása
terén.

Ennyit a földosztás politikai tartalmáról.

Társadalmi, gazdasági következmények: 1950-ben a mezőgazdaság ma-
gánszektorán (eltekintve attól, hogy a földművesek közül időközben so-
kan szövetkezeti tagok voltak) 171 342 ember élt, 53 753 háztartásban.
Tíz esztendő múlva a lélekszám 163 769-re, a háztartások száma 52 903-ra
esett. A következő tíz esztendő hasonló ütemű, s irányú változásokat
hozott.

(Sajnos a statisztikai szolgálat még nem publikálta az 1971-es adato-
kat E sorok írója vajdasági vonatkozású és Szabadka község területére
vonatkozó adatokból vonta le a fenti következtetést. Vajdaságban 1960-
tól 1969-ig az egyéni gazdaságok száma 308 044-ről 263 496-ra csökkent.
Hasonló arányban, 1 083 079 hektárról 957 410 hektárra csökkent a tu-
lajdonukban levő földterület. A szabadkai statisztikai helyzetkép viszony-
számai nagyjából azonosak a vajdasági mutatókkal. Feltételezzük: Észak-
Bácska területén hasonló arányban csökkent a mezőgazdasággal foglal-
kozó népesség, mint Vajdaságban.)

Az agrártúlnépesedés problémáját (Észak-Bácska idestova nyolcvan
esztendő óta időszerű gondját) a tulajdonforma változása (szövetkezetesí-
tés) egyáltalán nem enyhítette. Nem hatott rá a földek újbóli szétosztása
sem. Nem enyhült a jelszavaktól sem, a szép jövő jövődőlésétől. Az
agrártúlnépesedés — akarva, akaratlan — Észak-Bácska viszonylagos le-
maradásának egyik mutatója. Történelmi örökség.

A képlet egyszerű: ennyi embernek nem ad elég munkát a föld. Nem
ad elég hasznos, elég jövedelmező munkát. Éldegélni, tengődni lehet (ha
1931-ben két tojás árából lehetett!), de úgy élni, ahogyan az emberek
élni akarnak, élni kívánnak — olyan színvonalon, ennyi munkából nem
lehet élni. (Dániában sem lehet. Hollandiában sem. Ennyi munkából...)

1950 és 1960 között a vidék mezőgazdaságának magánszektorából a
lakosság 10,6 százaléka vándorolt el. (4,4 százalékkal csökkent a mező-
gazdasági népesség, ezt egészítettük ki a természetes szaporulat mutató-
számával.) Több mint húszezer ember ment az iparba vagy más gazda-
sági tevékenységek területére. A gazdaság extenzív (külterjes) fejlészté-
sének időszaka ez. A termelőerők külterjes fejlesztése az élőmunka foko-
zott mozgósítására épül.

A szabadkai adatok képletesen mutatják a folyamatot. A foglalkozta-
tottak létszáma 1945-ben 9247, 1950-ben 16 793, 1955-ben 24 060, 1960-ban
36 278. A gyáriparban még gyorsabb a létszámemelkedés: 1945-ben 1432
munkást és alkalmazottat foglalkoztatott Szabadka gyáripara! A létszám
öt év alatt 5840-re, 1955-re pedig (ekkor záródik a tipikusan extenzív
időszak) 9368-ra emelkedik. A falvak munkaerő-feleslegét szívta fel a
város.

Az alkalmazottak létszámára vonatkozó statisztikai adatok sokkal in-

kább a nagy erőfeszítés, mint a jólét mutatói. 1955-ig Szabadkán egyetlen új üzem sem épült, egyetlen régi gyárat sem újítottak fel. A város gyáripari berendezéseinek átlagos elévültségi foka még 1960-ban is 47,1 százalék! Rosszabb a vajdasági (46,9 százalék) és sokkal rosszabb az országos (35,6 százalék) átlagnál.

Szabadka gyáriparában a gazdasági jellegű befektetések összege 1956-ban (a tájékoztatóirodás éra végén) kezdett emelkedni. 1960-ig felpezsdült a gazdaság vérkeringése. Az első évtizedben (1945–1955) a gazdasági jellegű befektetések teljes összege alig haladta meg (folyó árakban) az intenzív időszak *egy esztendeje alatt* befektetett összegét.

Amíg a felszabadulást követő első évtized folyamán Szabadka gyáripari alkalmazottainak létszáma *hat és félszeresére* emelkedett, az intenzív fejlesztés öt esztendeje alatt (mikor a gazdasági jellegű beruházások összege több mint kétszerese az előző évtizedben befektetett összegnek) a munkaviszonyban levők létszáma 9386-ról *csak* 12 580-ra emelkedett. A tőke szerves összetételének emelkedésével nőtt a munkahely értéke, csökkent az élők munkai-igény. Különösen csökkent a mezőgazdaság magánszektorából „felszabaduló” szakképzetlen munkaerő iránti kereslet!

A külterjes fejlesztés időszakában, a századfordulóra megnövekedett mezőgazdasági települések népessége fogyatkozni kezdett. Csantavérnek 171 fővel, Kanizsának 630 fővel, Moravicának 230 fővel kevesebb lakosa volt 1960-ban, mint tíz esztendővel előbb. 1960 és 1970 között a fogyatkozás gyorsult: Kanizsa lakossága 1176 fővel, Kishegyesé 1498 (!) fővel, Csantavéré 269 fővel esett. A földműveléssel foglalkozó népesség gyorsabban fogy, mint amennyire a másodlagos és harmadlagos tevékenységi körök munkaerő-szükséglete növekszik.

Ezt a fogyasztó társadalmi réteget egyéni parasztságnak szoktuk nevezni. Hetven esztendővel ezelőtt a lakosság 85 százalékát alkotta. Negyven esztendővel ezelőtt 70 százalékát. Huszonöt esztendővel ezelőtt 60 százalékát. Tíz esztendővel ezelőtt ötven százalék alá esett a részesedése. S a folyamat folytatódik... Közben volt két világháború, a nagy társadalmi és gazdasági változások hatására átgyúródott és újraterülekezett szociális alakzat gyakran a közérdeklődés peremére taszítottan élte, éli, éldegelt s éldegéli a maga sajátos életét.

II.

A parasztcsalád és egyéni gazdaság fogalmát ebben a szövegben többé-kevésbé azonos értelemben használjuk. A fogalmak értelmezése körül tapasztalható ugyan némi zűrzavar, de a köznyelv, a közfelfogás ezt alig érzékeli, s a nyelvészek sem csinálnak ügyet belőle. A parasztcsalád és egyéni gazdaság a köznapi szóhasználatban rendszerint azonos tartalmakat jelöl. A statisztikai szolgálat háztartásokról beszél.

De mivel a család és háztartás fogalmai majdnem azonos tartalmúak — a fogyasztás vonatkozásában igen, a biológiai újratermelődés szempontjából kevésbé —, a statisztikai szolgálat kitalálta a mezőgazdasági jellegű háztartásokat, a „nagyobb szakajtót”, amelybe beleférnek a termelési funkciók is. A mezőgazdasági jellegű háztartás, a parasztcsalád és az egyéni gazdaság fogalmi képeinek statisztikai ötvözete.

A politika szabados nyelvezete, ha csak teheti, összekuszálja a statisztika által megszerkesztett rendet. Itt már nem szakajtóba, valóságos szal-

mahordó kosárba gyömöszölődnek a fogalmak, s onnan kerülnek elő a nagy általánosítások: a mezőgazdaság egyéni szektora, magánföldművesek „osztálya” és a hasonló „tudjuk, miről van szó” megjelölések.

Vojin Radomirović a *Naše teme* című folyóirat 1970. októberi számában (Individualno seljačko gazdinstvo — proizvodni uslovi i mogućnosti reprodukcije) a *parasztagazdaságok* fogalmát használja. A szerző egyébként haragszik a szabados rögtönzések miatt. „Közgondolkodásunkban — írja — agrárpolitikai vonatkozásban olyan felfogásokkal, eszményekkel és dogmákkal találkozunk, amelyeket illene az ésszerűség és a logika mérlegére tenni, s nem pedig jámbor hívő módjára kritikátlanul elfogadni, mint valami axiómákat. Az előregyártott s a gyakorlati próba alól eleve felmentett álláspontok és kinyilatkoztatások az alkotó cselekvés optimális lehetőségeit szűkítik, és olyan területeken is eszmei, politikai indítékú megoldásoknak adnak elsőbbséget, ahol nem szabadna mellőzni, háttérbe szorítani a tudomány argumentumait.”

A szerző leplezetlen keserőséggel állapítja meg, hogy a tudomány — ahelyett, hogy érveivel s tényekkel indokolt következtetéseivel érvényesülne a közgondolkodás területein — gyakran szolgamód elfogadja a szabados szólamokat, tovább szajkózza a felületes álláspontokat, s ezzel önmagának is, a politikának is és az öngazgatás ideológiájának is rossz szolgálatot tesz.

Folyik a vita.

De nem ránk vár a döntőbíró szerepe.

Akkor miért bibelődni az elvont fogalmakkal? Parasztcsalád és egyéni gazdaság? Elvégre mindegy, minek nevezzük a gyereket... Mégis végig kell gondolnunk bizonyos dolgokat. A statisztika bizonyítja, hogy a parasztság fogyatkozik. A paraszti létforma bomlik. S bomlással új folyamatok indulnak... Ugyanakkor a tulajdonosok ragaszkodnak a földhöz. Az agrárnépesség fogy, a mezőgazdasági jellegű háztartások létszáma nem nagyon apad. Akkor mi bomlik? És hol bomlik? Miért? Mi lesz a bomlástermékekkel?

Tudjuk, miről van szó? Például a parasztcsalád. Csak abban különbözik a munkás, az iparos, az értelmiségi családoktól, hogy más nevet kapott? Vagy talán mégis van valami sajátos, egyedül rá vonatkozó ismertetőjel, amely az idők rengetegén át, születésétől az elmúlásáig, végigkíséri?

Márkus István „A talapzat dinamizmusa” című tanulmányában (a *Valóság* 1971. szeptemberi számában) találóan állapítja meg: „A parasztok, mint ismeretes, családostul élnek. Mindenhol és minden időben, mióta említés történik róluk.”

A paraszt foglalkozást (fejletlen munkamegosztáson alapuló gazdasági tevékenységet, de mindig gazdasági tevékenységet) és ugyanakkor egy társadalmi réteghez (a társadalom tagozódása a munkamegosztás következménye) való tartozást jelöl. Két különböző fogalom közösült, egyik a másikat kiegészíti.

Családról lévén szó, hasonlítsuk a házassághoz. A házasságok elkezdődnek (lakodalommal vagy anélkül, mindegy), és megszűnnek. Törvényszerűen. A parasztélet is elkezdődött az idők mélyén, s eltűnik majd a jövő térségein... Törvényszerűen. A parasztság nem Ádámtól és Évától kezdődött, nem öröktől fogva van, hanem lett, a történelem alkotta, a történelem terméke, s osztozik a történelmi képződmények sorsában.

Fejlődésének útja hosszú. Változásokon ment át. Beszélnek nagycsaládról, kiscsaládról, kétgenerációs családról, többgenerációs családról és más, tapasztalatból is ismert, együttélési alakzatokról. Valamikor a délszláv háziközösségek (zadrugák) életét, belső és külső kapcsolatait törvény szabályozta. Mint ahogy most is törvény szabályozza a házasság intézményét. Ezek a nagy családi szervezetek egész falvakat alkottak. Émile de Laveleye francia jogtudós szerint: („Tulajdon és kezdetleges alakja”, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1898) „csak akkor dőltek romba *minden előnyük dacára*, amikor a modern eszmékkel érintkezésbe léptek.”

Minden előnyük dacára... De miben rejlik a modern eszmék pusztító ereje? Talán abban, hogy az igazi eszmék sohasem egyedül s üres batyuval érkeznek, hanem magukkal hozzák — például — a gőzekét, a bankot, a traktort, arató-cséplő gépet, távolbalátó készüléket, gépkocsit és egyebeket. „Ezt abból lehet kimagyarázni — folytatja a neves jogtudós —, hogy ez az intézmény (a zadruga) megfelel a kezdetleges kor mozdulatlanságának, de nemigen állhat ellent az oly *társadalom befolyásának*, melynek tagjai egyszerre akarják megjavítani sorsukat”. (Idézett mű, 203. oldal.)

A családi szervezetek elpusztultak, de a parasztság, másmilyen családokba szerveződve, megmaradt. Ebből nem nehéz „kimagyarázni”, hogy a parasztszalád lényegét nem az együttélési alakzatok külső ismertetőiben, nagyságában, továbbá homogenitásban s egyéb mennyiségi mértékekkel mérhető tulajdonságaiban kell keresni.

(Észak-Bácskában például az elmúlt évtized folyamán az agrárlakosság gyorsabban fogyott, mint a parasztszaládok létszáma. A család megszabadulva felesleges emberanyagától, gazdaságilag megtoldotta saját — az együttélési forma — életét. A mennyiségi változások számokkal bizonyíthatók. A minőségi változások ezután következnek. Mondhatnánk, „a kor modern eszméinek érintésére”, amin az általános társadalmi és gazdasági körülmények alakulását értjük. Mert a parasztagzdaságok megszabadultak felesleges emberanyaguk bizonyos hányadától, de nem tudni, hogy az elvándorlás tartós vagy ideiglenes tünet-e. A gazdaság mindenestre maradt — „tartalékban”).

Miben rejlik a parasztszalád lényege? A biológiai újratermelés funkciójában? A munkás és értelmiségi családokban is születnek s nevelkednek gyerekek. A több generációs együttélésben? Városi családokban is együtt találjuk gyakran az unokát, apukát, anyukát és a nagymamát. A fogyasztás funkcionak gyakorlásában? Nemcsak a parasztszaládokban főznek, gondoskodnak télirevalóról, ruházatról, egyebekről. A termelési tevékenységben? A munkás is termelési tevékenységet folytat. Az értelmiséget is gyakran illetjük a „termelő” jelzővel.

Mégis a termelés fogalmánál kell megállnunk.

Dolgozó osztályok, szoktuk mondani a politikai szókincs szabatosságával. Természetesen a parasztság valahogy másképpen „dolgozó osztály”, mint a többi. Nem azért, mert a parasztszalád minden tagja dolgozik, mert ez munkás és értelmiségi családokra is vonatkoztatható, hanem azért, mert a parasztszalád mindig és mindenhol *társult munkaszervezet*. Ez a kooperatív munkaszervezet a létforma alapja. Ha a társult munkaszervezetet éri baj, akkor beszélünk a paraszti életforma válságáról, hanyatlásáról, pusztulásáról.

Felvetődik a kérdés: az iparoscsalád nem alakulhat társult munkaszervezetté? Azzá alakulhat. Sőt, gyárrá fejlődhet. (A legidősebb Krupp az üllőnél kezdte.) Az iparoscsalád esetében ez nem létfeltétel. Pusztán lehetőség. A paraszt esetében szükség.

Ha az idősebb földműves házaspár valamelyik tagja elhalálozik, „*földfordul a ház*”, mondják, s ez azt jelenti, hogy a termelési és fogyasztási funkciók harmóniája megbomlik. S a hatvanéves falusi embert, ha nőszülni akar, nem szólja meg a falu, legfeljebb a gyermekei beszélnek le a kockázatos vállalkozásról, és ha hajlik a szóra — a gazdaság megszűnik. Nem beszélhetünk társult munkaszervezetről a munkaképtelen idős földművesek esetében, mint ahogy a földtulajdonos tisztviselők sem parasztok.

A társult munkaszervezetet a politika részéről több igazságtalanság éri, mint a létforma bomlástermékének tekinthető kétlakiságot, a parasztelelet határterületein tenyésző üzérkedést és a szövetkezetek környékén is divatozó kis korrupciókat. És ami a legszomorúbb, a határterületek „szerencselovagait” gyakran az öngazgatás sáncain belül, a társult munkaszervezet alanyait pedig az öngazgatás sáncain kívül látjuk.

A parasztcsalád tehát kooperatív munkaszervezet. S ment család, fogyasztói funkciókat végző közösség is. A fogyasztás a gazdasági tevékenység, a társadalmi lény s a biológiai újratermelés eleme. A parasztcsalád társadalmi és gazdasági kategória. Anyagi javak termelése mellett szellemi javakat hoz létre, a család tagjait beletanítja, beleneveli az életbe, a termelés tudományába: újratermeli a paraszti lelki alkalmat, a tudatformák sajátosságos megnyilatkozásait, a szorgalmat, munkaszokásokat, amit odakint Németországban néha jobban megbecsülnek, mint mi idehaza, akik hajlamosak vagyunk lefitymálni ezeket az erényeket, értékeket.

Márkus István idézett cikkében a parasztcsalád jellemzőit sorolva megállapítja: „... valamit mindig bír a javaknak és a jogoknak amaz összegéből, amelyek ott és akkor a termelés feltételeit alkotják.”

Ha Észak-Bácska területén, a vizsgált szociális közeg esetében a termelés feltételeit alkotó összességet valamivel konkrétabban akarjuk szemügyre venni, szólnunk kell a *földről*, amelyet a család valamilyen módon birtokol (általa kerül közelebb a kiismerhetetlen természethez, szenvedni annak csapásait, s örülni az áldásainak), azután a *termelés eszközeiről* (amelyekhez szakértelem, munkamódszer, gazdaságosság kapcsolódik) és a *termelés társadalmi feltételeiről*, ahova annyi minden tartozik (gazdasági rendszer, árpolitika, adópolitika, piac, kivitel, behozatal, vámrendszer és sok minden, ami közvetve vagy közvetlenül hat a parasztember életére), hogy még a felsorolásra sem vállalkozhatunk.

A következő fejezet a parasztcsaládok összességét, a réteget szeretné megmutatni tagozódásaival, a szerkezet elemeinek néhány sajátos vonásával.

A KÖZEG TAGOZÓDÁSA

A parasztagazdaság túlélte termelési alakzatok, életformák maradványa. Így szokás mondani. Pusztulásra ítélt zárt létforma. A valóságban — mint látni fogjuk, bár fogyatkozik, nem nagyon siet elpusztulni. Ember-

feleslegét elküldi ugyan, de maga a gazdaság marad. Makacsul, szívósan tartja magát. Tartja magát, s folytonos belső átalakulásokkal alkalmazkodik a külső, az általános gazdasági körülményekhez.

A mezőgazdaság magánszektorát semmiképpen sem tekinthetjük homogen társadalmi réteget tartó gazdasági talapzatnak. Az egyéni tulajdonban levő földek nagyság szerinti megoszlásának tíz hektárig terjedő sávjában jelentős szóródás figyelhető meg. Ezt mutatja az alábbi statisztikai táblázat, amelynek adatait Grgo Vojnić-Tunić 1963-ban publikált (Stanovništvo i radna snaga poljoprivrednih proizvođača u srezu Subotica) írása tartalmazza.

Egyéni gazdaságok	A gazdaságok létszáma		
	1950	1955	1960
Összesen	53 772	52 903	52 735
Két hektárig	30 802	27 134	26 295
2-től 5 hektárig	15 181	17 141	17 630
5-től 8 hektárig	3 814	4 921	6 012
8 hektáron felül	3 975	3 707	2 816

Az adatokból látszik: Észak-Bácskában, 1950 és 1960 között, az egyéni gazdaságok száma enyhe ütemben — tíz év alatt 2 százalékkal — csökkent. A következő tíz esztendő alatt, a vajdasági statisztikai hivatal adatai szerint, a fogyatkozás folyamata lassult. 1960 és 1970 között a gazdaságok létszáma Vajdaságban 1,3 százalékkal, Észak-Bácska területén (statisztikai becslés szerint) körülbelül másfél százalékkal esett.

Ha a parasztgazdaságot mint „túlélő termelési alakzatok maradványát” szemléljük, a tények nyomában figyelmeztetnek: az általános elméleti következtetés Észak-Bácskában csak a két hektárnál kevesebb és a nyolc hektárnál több földdel rendelkező gazdaságok esetében bizonyítható. 1950 és 1960 között a 2—5 hektár földdel bíró gazdaságok száma 16 százalékkal, az 5—8 hektárral rendelkező gazdaságok létszáma pedig 57 százalékkal emelkedett!

Polarizálódás helyett (újratermelésre alkalmas nagyobb gazdaságok, valamint osztódás útján sokasodó kiscgazdaságok létszámának gyarapodása helyett) a közepes gazdaságok szaporodtak. Sajátságos tünet. A vizsgált időszakban Vajdaságban, a tágabb közösség átlagában, tényleg növekedett a két hektárnál kevesebb földdel bíró és a nyolc hektárnál több földdel rendelkező gazdaságok száma. Tartományi viszonylatban ilyen mozgásirányok jellemzik az utóbbi tíz esztendőt is.

A birtokmegoszlás számképének rovatai között határok húzódnak. A valóságot nem lehet számok szerint mereven csoportosítani, s nehéz kideríteni, hol húzódik a fogyatkozás kezdetét jelző határ. A négy hold konvencionális határérték, akár a két hektár. Észak-Bácskában a négy holdnál kisebb gazdaságok létszáma fogy. Vajdaságban viszont 1960-ban ezek alkották a gazdaságok 53,9 százalékát, 1970-ben pedig 55,6 százalékát. 1960-ban az egyéni tulajdonban levő földterület 19,2 százaléka, 1970-ben pedig 19,9 százaléka a négy holdnál kevesebb földdel bíró földművesek tulajdonában volt.

Azonban nem minden parcella azonos értékű. Négy hold a város közelében, a felvevő piac torkában, minőségileg más, mint négy hold szállás nélkül, öt kilométerre a földműves lakhelyétől. Az előbbi esetben a föld-

műves a piaci kereslet szerint szakosíthatja a termelést, investálhat, munkaigényes kultúrák termesztésével növelheti jövedelmét, míg az utóbbi esetben vagy a ló eszi meg, vagy a fuvar viszi el a hasznot. Egyik esetben a négy hold tisztességes megélhetés forrása, a másik esetben kiátástanal vergődés eleme.

Sok minden függ attól, hol van s milyen termőképességű a négy hold. Érdeke-e a földművesnek javítani a talaj minőségét? Vagy földműves-e egyáltalán a földműves, mert ezek a négy holdak a város közelében gyakran munkások és alkalmazottak tulajdonában vannak. A kétlaki gazdálkodás kevesebb gondot tartogat, mint amennyi a csak földdel bajlódó családokban összegyűlt, ahol a disznóólban felhalmozódott keveske trágya kihordatása is probléma. És gondot szül: csökken a föld termőképessége, s már nehéz eldönteni, hogy a földecske oka-e vagy következménye a szegénységnek.

A teljesebb helyzetkép előhívása érdekében el kell tekintenünk a lehetséges egyedi esetek leltározásától. Ha a mezőgazdaság magánszektorát gazdasági és szociális tagozódásában bemutató képzeletbeli térképen hátrvonat húzunk a négy hold magasságában, akkor a vonal alatt és a vonal felett gazdasági és társadalmi vonatkozásban egyaránt eltérő mozgástendenciákat figyelhetünk meg. A vonal alatt a négy holdnál kevesebb, a vonal felett a négy holdnál több földdel bíró mezőgazdasági háztartások.

A vonal alatt látjuk a földdel rendelkező háztartások 66 százalékát! (Vajdaságban 55,6 százalékát.) Szociális vonatkozásban, körülbelül száz-ezer ember kötődik a társadalmi és gazdasági képződményhez. Már nem egészen parasztok, mert nem lehetnek ezek, hiszen az egyéni tulajdonban levő művelhető földterületnek mindössze 16,5 százalékát bírják (Vajdaságban 19,9 százalékát), és egy háztartásra átlagosan 1,3 hektár (Vajdaságban 1,4) művelhető föld jut. Már nem parasztok, de az sem egészen tőlük függ, hogy munkások lehetnek-e, és hol lehetnek munkások! És milyen munkások lehetnek?

A gazdaság külterjes fejlesztésének időszakában, ha a saját faluiukban nem is, de a lakóhelyük közvetlen földrajzi körzetében munkások lehettek. Elvitte őket a vicinális, kamion, később az autóbusz. Ma már sokkal messzebbre kell menniök, ha munkások akarnak lenni. Nem bánkódnának azért túlságosan, ha az embernek nem lenne családja és honvágya. De ezzel majd külön fejezetben foglalkozunk.

Nézzük, mennyire földművesek a földművesek. Az alábbi statisztikai táblázat a földdel rendelkező háztartások vagyoni- és tevékenység szerinti megoszlását mutatja. Az összes földtulajdonosoknak 10,3 százaléka már egyáltalán nem foglalkozik földműveléssel. De a tulajdonjoghoz ragaszkodik. Ezeknek fele kényszerűségből mondott le a föld műveléséről. A családok munkaképes ember nélkül maradtak!

Vessünk egy pillantást a táblázatra.

Háztartások	Összesen	Csak mezőgazdasággal foglalkozók	Vegyes tevékenységű	Nem földműves
Összesen	100 %	58,9%	30,8%	10,3%
Négy holdon alul	66,1%	31,4%	25 %	9,7%
Négy holdon felül	33,9%	27,5%	5,8%	0,6%

(Néhány szó a táblázatról: Észak-Bácska mezőgazdasághoz kapcsolódó háztartásait először két csoportra osztottuk. Mint a vízszintes tagozódás mutatja: a négy holdnál kevesebb és négy holdnál több földdel rendelkezőkre. A függőleges tagozódással viszont három részre bontottuk a statisztikai tömeget. A második számoszlop a kimondottan mezőgazdasággal foglalkozó háztartások részesedését jelöli. Valójában csak ehhez a kategóriához tartozó szociális közeget nevezhetjük egyéni parasztságnak. A harmadik számoszlop a vegyes tevékenységű háztartások részesedését és megoszlását mutatja. A családok munkaképes tagjai nemcsak mezőgazdasággal foglalkoznak. Félparasztok. Az utolsó számoszlop az olyan családok részesedését és megoszlását mutatja, amelyeknek semmi közük a földműveléshez.)

A vagyoni és tevékenységi struktúra viszonyyszámai világosan mutatják: a négy holdnál kevesebb földdel bíró családoknak a fele sem foglalkozik csak földműveléssel. A nagyobbik hányada jövedelmének kétharmad részét mezőgazdaságon kívüli tevékenységi területeken valósítja meg. Terményeik 70 százalékát a család szükségleteinek kielégítésére használják. 30 százalék látszólagosan piacra kerül, a valóságban más (a gazdaságban nem termelt) élelmiszerekre cserélődik.

A parasztság két nagy csoportra oszlik. Egyikbe a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező háztartások tartoznak. Ezeknek 48,9 százaléka kapcsolódik teljesen a mezőgazdasághoz. Társadalmunk tengődő rétege! Nagy szociális gondok gyűjtőedénye. Innen kérdezik legtöbben: mi lesz az idős földművesekkel?

A háztartások 36,2 százaléka vegyes tevékenységű. Itt magasabb az életszínvonal, mint a parasztcsaládokban. Többfelől folyik (csurran-csöppen) a pénz. Ezt a réteget a paraszti életforma „bomlástermékének” tekinthetjük, a további átalakulás folyamatában.

A háztartások 14,9 százalékának nincs köze a földműveléshez. A csoport két részre oszlik: földdel rendelkező nyugdíjas hivatalnokokra, munkásokra és az elaggott parasztcsaládokra. Az utóbbiak népjóléti támogatásra szorulnak.

A másik nagy csoport a négy holdnál több földdel bíró háztartásokat öleli fel. Ebből 80,2 százalék kimondottan mezőgazdasági jellegű, 18,3 százalék vegyes tevékenységű, és 1,5 százalékának megszakadt a kapcsolata a földdel. A termelés szempontjából négy holdon felül kezdődik az a réteg, amelyet fenntartás nélkül nevezhetünk egyéni parasztságnak.

A két nagy csoport közötti eltéréseket érzékelteti a jövedelemforrások megoszlása: a négy holdnál kevesebb földdel rendelkező háztartások jövedelmének 75 (!) százaléka a gazdaságon kívüli forrásokból ered, míg négy holdon felül, a jövedelem 63 százalékát a gazdaság adja. Négy holdon alul, a természetes fogyasztás értéke, duplája a gazdaságból eredő pénz összegének. Négy holdon felül a termények fele piacra kerül.

AZ A BIZONYOS PIAC

A valóság tényanyaga félreérthetetlenül mutatja: *parasztság van*. Van, és a termelés kötelékeivel összekapcsolja a családot a földdel, s a munka megtermékenyülésének folyamatában kétirányú kapcsolatba kerül a munkaerőpiaccal (munkaerőt kínál vagy keres) a pénz-

piaccal (hitel, előleg, értékesítési lehetőség), és ugyancsak kétirányú, bár korántsem azonos természetű kapcsolatba kerül az áruk piacával. Egyrészt újratermelési anyagokat (gép, műtrágya, egyebek) vásárol, másrészt *árusítja* terményfeleslegeit.

Melyik társadalmi rétegnek van ennyiféle kapcsolata ennyiféle piaccal? S lehet-e ezek ismeretében a parasztcsaládot, a parasztgazdaságot zárt társadalmi alakzatnak mondani? A piacra kerülő terménymennyiség „piaci felesleg” néven került használatba. (A nyelvészek haragszanak érte, de nem csináltak jobbat helyette.) Ez nem más, mint a munka gyümölcsének a család közvetlen szükségletén felüli része. „Piacosított” munka.

A „piacosított” munka értéke, a természetes fogyasztás értékéhez viszonyítva, a gazdaság árutermelő jellegének fokát jelöli. Más szóval: nem minden parasztgazdaság egyformán árutermelő. Minden darab búza-földön búza terem — igaz, de nem minden métermázsza búza kerül piacra. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy a nagyobb gazdaságok, több földdel vagy nagyobb tőkével rendelkezők, *piacképesebbek* (terményeik nagyobb hányadát adják el, teszik pénzzé), mint a kisebb gazdaságok, ahol a család, a termények hetven-nyolcvan százalékát közvetlenül föléli. A többi pedig közvetve kerül az asztalra.

A „piacra termelés” mértékét, vagy a termények „árusításának” fokát, általában a parasztgazdaság életképessége (a piacgazdaság adottságai között) egyik mutatójának tartják. A birtoknagyság tekintetében ilyen vonatkozásban beszélnek az életképesség alsó határáról, optimális nagyságról, középbirtokról. A középbirtok az Amerikai Egyesült Államokban 113, Kanadában 131, Mexikóban 150, Svédországban 35, Franciaországban 14, Angliában 27 hektár. Sehol sem azonos az életképesség optimális nagyságával. Észak-Bácskában, ahol a gazdaságok 66,2 százaléka átlagosan 1,3 hektár földdel rendelkezik, ebben az értelemben nem lehet sem optimális nagyságról, sem tőkésedéstről beszélni.

A „piacra termelés” foka sem biztos mérce. Dr. Petar I. Marković („Strukturne promene u selu kao rezultat ekonomskog razvitka”, Zadrúžna knjiga, Beograd, 1963.) nem tartja minden esetben alkalmazható mértéknek, mert a „piacra termelés” *kényszerítő* eszközökkel is *növelhető*. A háború előtt a nagy adóterhek a szükséges élelem egy részének eladására kényszerítették a kisparasztoakat. Eladták a kenyeret, hogy kifizethessék az adót.

Ezt tapasztalhatták e sorok olvasói a történelmi folyamat vázlatában: a kényszerfelvásárlások nehéz éveiben adminisztratív s egyéb módszerekkel „kényszerült” piacra a termés. A „piacra termelés” foka csak akkor lehet az életképesség viszonylagosan megbízható mutatója, ha a gazdálkodás külső feltételei legalább valamennyire lehetővé teszik a piacgazdaság törvényeinek érvényesülését. Ha az adott gazdasági rendszerben ezek a törvények *kellő hatékonysággal* érvényesülhetnek. Kellő hatékonyságot mondunk, mert teljes mértékben ma már sehol a világon nem érvényesülhetnek: a mezőgazdasági termelést szinte mindenhol serkentő, egyenlítő vagy akadályozó gazdaságpolitikai intézkedések, hatóeszközök szabályozzák.

A parasztgazdaságok piacképességét vizsgálva, nem léphetjük át az adott gazdasági (a gazdálkodást érintő hatóeszközök összegéből álló) rendszer kereteit. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy nem minden kiló

búza „piaci felesleg”, amit eladnak. A négy holdnál kevesebb földdel rendelkező gazdaságokból piacra kerül a termények 30 százaléka, de az érte járó pénzt hiányzó élelmiszerekre költi a család. Ez a látszólagos felesleg. A *tényleges* piaci felesleg fogalmán azt a terménymennyiséget értjük, amelyet ipari árura, újratermelési eszközökre cserélnek fel, vagy pénzalakban (tartalék) áll a gazdaság vagy a család rendelkezésére.

Visszatérve a négy holdnál kevesebb s a négy holdnál több földdel bíró gazdaságokra, megállapíthatjuk: a nagyságrendi megoszlás vonatkozásában igazán jelentős eltérés csak a *tényleges piaci felesleg* esetében tapasztalható. „A nyolc hektárnál több földdel rendelkező gazdaságok — állapítja meg dr. Petar I. Marković idézett könyvében — *tíz-szer* piacképesebbek, mint a két hektárnál kevesebb földdel rendelkezők.” Ebből arra következtethetünk, hogy a piacképesség mértéke gazdasági szempontból még élesebb határvonalat húz a kisebb és a nagyobb parasztgazdaságok közé, mint amilyent a szociális tagozódás táblázatán láttunk.

Négy holdon alul (eltekintve a nagy beruházásokkal szakosított — melegházak stb. — gazdaságoktól) tulajdonképpen csak vergődés, kétlakosság, kilátástalanság van a szociális mezőn. Bomló, szenvedőn vagy cselekvően változó, alakuló társadalmi réteg, mely saját talapzatán tegnapi lényét, az adott színvonalon, csak koplalva képes újratermelni. Leginkább fogyatkozik a reprodukció áramkörében. Osztályszempontból eszmei, politikai aggodalmakról beszélni bárgyúság.

Viszont időszerű a nagyobb gazdaságok, a „tehetősebb parasztok” tőkésedésének problémája. („Nem engedhetjük meg — mondta egy párttitkár a minap —, hogy visszatérjen a béresek világa.”) Ötvenháromban, a szövetkezetek átszervezésekor is talákoztunk túlzott aggodalmakkal: a „kulákok” visszacsempészik a kapitalizmust a társadalmi viszonyok többi területeire. Nem így lett. Nem is lehetett. Némi polarizálódás mégis észlelhető a falvakban. De nem nagyobb, mint a városokban!

Nincs lehetőségünk a kivételes, egyedi esetek felsorolására. Annyit mégis el kell mondani, hogy a gazdagodás okai falun és városban alig különböznek, az elvi mérce, hogy munkából ered-e a jövedelem, falun éppen úgy érvényesíthető, mint a városban. De ez nem tartozik az újratermelés lehetőségeinek és feltételeinek tárgyköréhez.

Az újratermeléssel kapcsolatban, a rendelkezésünkre álló statisztikai anyag 1960-ból származik. A négy holdnál kevesebb földdel bíró gazdaságokban (*háromszor kisebb* a gazdasági befektetések évi átlagos összege, az összes gazdaságokban befektetett összegek statisztikai átlagánál. A nyolc hektárnál több földdel rendelkező gazdaságok *négy és félszer* annyit invesztáltak, mint a négy holdon aluliaik.

(Tízéves adatokból, az olvasók elnézését kérve, vontuk le a következtetést. Akkor a mezőgazdaság valamivel kedvezőbb helyzetben volt, mint most. Azóta a dinárokból kifejezett abszolút értékek (névértékek) változtak. A viszonyszámok alig. A vonatkozó adatokból hovatovább arra lehet következtetni, hogy a kisebb gazdaságok most kevesebbet invesztálnak a termelésbe, mint akkor.)

A gazdasági újratermelés lehetőségei a több földdel rendelkező gazdaságokban *háromszor kisebb* a gazdasági befektetések évi átlagos összege, újratermelésének lehetőségeit. Ez vitathatatlan. Csakhogy a parasztgazdaságok tágabb életerét nem a gazdaság belső adottságai (a parasztsa-

lád lehetőségei stb.) határozzák meg, hanem a külső kapcsolatok rendszere, amit politikának, gazdaságpolitikának, agrárpolitikának vagy úgyesminek szokás nevezni.

Kapcsolatok az áruk piacával (terményfeleslegek értékesítése, fogyasztási javak beszerzése stb.), a munkaerőpiaccal (ahol a gazdaság élőmunkafeleslegét kínálja, hitelt, gépet, szolgáltatást stb. igényel) és végül a *köz-kötelezettségek* rendszere (adók, járulékok, beszerzési lehetőségek korlátozása stb.), amely nem mindig a *közvetlen kölcsönösség* elvén alapul. Más szóval: olyan pályán folyik a „játék”, ahol a kapitalizmus eleve nem győzhet.

Karl Kautsky 1899-ben megjelent *Agrárkérdés* című könyvében megállapítja (hatalmas tényanyagot dolgozott fel): a tőkés termelési mód fokozatosan a gyáriparhoz köti a parasztságot. A gyáripar felszívja a család élőmunka-feleslegét, s *nyersanyagtermelővé* alakítja a kisgazdaságot. A kisárutermelő önállósága a haszontermelés vonatkozásában korlátozódik, de nem szűnik meg. A hasznot realizáló gyáripar függvényeként önálló marad.

A föld és a földművelés eszközeinek „tulajdonosa” mindenestől belekerül a tőkés kizsákmányolás rendszerébe. Ha a kapitalista gyáripar és a kisgazdaság között ilyen kapcsolat létesülhet (mert létesült), miért ne létesülhetne az egyéni tulajdonban levő eszközökkel termelő kisgazdaság és a *szocialista* gyáripar között? A kapitalizmus a kizsákmányolás rendszerébe kapcsolta a kisgazdaságot. Hasonlóképpen kapcsolhatja a szocialista gyáripar a szocialista társadalmi viszonyok áramkörébe! Az ilyen kisárutermelő — Kautsky szerint — nem kevésbé „szocialista” a szövetkezeti tagoknál.

Ebben igazat kell adnunk Kautskynak.

Más lapra tartozik, hogy van-e (a történelem során létrejöhett-e) ilyen kapcsolatteremtésre alkalmas gyáripar! Sajnos a szociáldemokrácia nagy teoretikusa hiányosan ismerte Észak-Bácska viszonyait, ami a jó recept (Kautsky agrárpolitikai következtetéseit a bolsevikok is méltányolták) alkalmazhatóságát némileg korlátozza, bár a társas termelés gyakorlata hasonlít a vázolt elméletre. A társas termelésben a termelési viszonyok társadalmasításának lehetőségét látjuk.

A lehetőségek esetében a politikai indítékoknak néha nagyobb szerepük van, mint a gazdasági tényezőknek. S ez nem egyéni butaság, tehetetlenség, szüklátó:örüség következménye, hanem a termelőerők fejlettsége által determinált viszonyulás. Ha a „politika” hiányzó gazdasági adottságot pótol, akkor a jelen névleges anyagi fedezettel egy darab jövőt előlegez magának. Ezért a *közös érdek* alkudozások tárgya, amiből leginkább rövid lejáratú megállapodások születnek.

(A holland tejtermelők és a feldolgozó ipar között hosszú időre szóló, tartós megállapodás van: a közös érdekekre épült kapcsolat a két fél szempontjából a termelési biztonság eleme. Egymás iránti *bizalom* alakjában nyilvánul meg. Aki becsapja üzletfelét („túljár az eszén”), saját érdeke ellen vét. Az utak mentén őrizetlen tejes edényeket látni. Miféle a közelmúltban az út szélén hagyott kanna elveszett tárgynak „minősült”, s tudvalevő, kié a madár! A magatartás indítékai, a szokásnormák konkrét gazdasági viszonyokon alapulnak.)

A rövid lejáratú megállapodások tövében a kölcsönös bizalmatlanság

mérges gombái tenyésznek. Néhány éve a csantavéri tejtermelők, a szövetezet és a szabadkai gyár kapcsolatait hetente kisebb-nagyobb rövidzáratok zavarták. Az egyébként közös érdeken alapuló kapcsolatokat! Hasonló tüneteket észlelhettünk a sertésstenyésztők és húsgyárak között. A parasztok bizalmatlanok, mondták a gyárban. Becsap bennünket a gyár, vélték a parasztok. A vitás esetekben rendszerint a gyárnak lett igaza. Vagy a szövetezetnek.

Gyakran emlegetjük a társadalmi tulajdonforma felsőbbrendűségét. Amit emberek önigazgatnak. Nem felsőbbrendű emberek (ilyenek nincsenek), hanem emberek, akik az eszményt, a jövő zálogát, olykor érdekeik szolgálatába állítják, s részleges kiváltságokat építenek a közösségi lét talapzatára. Ezt ritkábban emlegetjük, noha a kiváltságok védelmében az osztályérdek jelszavait, az osztályharc szólamaait is bevetik. Kényelmesebb „felszentelt” dogmák védőpajzsa mögül, csekély kockázattal, máról holnapra üzletelgetni, mint átfogó, következetes, hosszú távra szóló, célirányos falupolitikát csinálni. Az érdekek távlati integrálódását alkudozások pótolják, amelyek méhükben hordozzák a becsapódás magzatát. A szerződő földműves (hajlamos rá!) sokszor tartózkodó, kicsinyes, bizalmatlan. Nehéz vele bánni!

A gazdasági kapcsolatokat jellemző esetlegesség egyrészt a földműves hagyományos bizalmatlanságát tartósítja, másrészt a parasztsággal szemben megnyilvánuló közéleti előítéletek falazatát erősíti. A paraszt gúnyolásának hagyománya és irodalma van: a görögáboros szellemi hagyatékek mérgei felszívódtak a közgondolkodás érrendszerébe, s bár ma már nem hatnak közvetlenül, de a régi szemlélet maradékai, új kizárólagosság dogmaival elegyülve, némileg korszerűsödött parasztelles nézetrendszerre kocsonyásodtak. A földműves „másodrendű állampolgár”, az egyéni termelők rétege pedig eleve gyanús társadalmi tényező, amitől a forradalom vívmányait óvni divatos dolog.

Állapotok, viszonyulások áttekintését, tényleges mozgásirányok elemzését fétisek korlátai akadályozzák. Nemcsak a közgondolkodásban. A közéleti cselekvés területein is. A társadalmi tulajdon felsőbbrendűségének elve, dogmává merevedve, eltereli a figyelmet a termelési viszonyok társadalmazásáról. Nem látszik tőle a lényeg! Az, hogy a társadalmi tulajdon növelésének útja a mezőgazdaságban a termelési viszonyok társadalmazásán át vezet. Az osztályérdek köntösében feszelő balhit haszontalan monopóliumok igazolására szolgál, akárcsak a nagyárutermelés fétise, amely pontosan meghatározható műszaki, gazdasági, szervezeti technológiai fogalmat magasztosít eszménnyé, ideológiai követelménnyé.

Az utópisztikus túlzások közé tartozik a társulás mindenhatóságának rögeszméje, amely megreked a szervezet külső ismérveinél, elzárja a tartalom felé vezető utat. Tapasztalhattuk, hogy a kisgazdaságok pusztán összevonásával, a termelés műszaki alapjainak fejlesztése nélkül, nem lehetett megcsinálni a korszerű nagyárutermelést. Ezek a fétisek összességükben hatnak a közgondolkodásra, s a paraszt iránti lappangó félelem, gyanú, bizalmatlanság alakjában mutatkoznak a politika területein.

És most nézzük az érem másik oldalát. Hogyan tükröződik mindez a parasztság gondolatvilágában?

„Odébb a politikától” — mondták, télen, kemence mellett, cséplés és kukoricatörés között, tikkadt nyári esteken a kispadon, egymást figyelmeztetve az úri huncutságra. Tapasztalatok mezsgyéjén túl levő ismeretlentől, az áttekinthetlentől, hangos berzenkedésektől, szélsőségektől óvták magukat s egymást. Attól, amiről nem lehetett tudni, mit hoz, mit ígér, mivé alakul. Mert amikor a politika ekéje beleszántott a valóság talajába, amikor ígért valamit: földet, békét, ártézi kutat, járdát, akkor az emberek elmentek a gyűlésekre, s megmondták a magukét.

A földműves konkrétan politizál. Jelenben él, bár a tegnapi szemüvegén nézi a küszöbre lépő holnapot. Sorsát érintő viszonylatok húrjait pengeti. Nagy eszmék, nagy távlatok irányában kevésbé fogékony. Élete tükrében látja az összefüggéseket. Tapasztalat mérlegén méri az igazat. S társadalmi helyzeténél fogva, egyéni érdek szempontjából ítél. Mivel közvetlenül érdekelt a dolgokban, megnyilatkozásai szenvedélyesek, bírálatai gyakran túlzottak.

(Jellemző, hogy a *7 Nap* szerkesztőségéhez érkező politikai tartalmú levelek nagy hányadát az utóbbi tíz esztendő alatt földművesek írták. Beszédes adat. A lap példányszámának egyharmadát földművesek vásárolják. Dologidőben még kevesebben. A sok levél aligha a nagyobb íráskészséget bizonyítja. Sokkal inkább annak a jele, hogy a munkások, értelmiségiek máshol könnyebben elmondhatják véleményüket a közélet időszerűségeiről. Közvetlenebbül belefolyhatnak a politikába, mint a földművesek.)

Levelekből idézünk részleteket (helyszűke miatt, mert némelyik levél terjedelme külön fejezetet igényelne) tartalmi változtatás nélkül. Az elsőt koros földműves írta. Paraszti észjárás ösvényein, belülről mutatkozik nála a létforma válsága s ennek világnézeti vetülete. A bírálat éle kifelé: a rendszer és a többi szociális rétegek felé irányul.

„... azt is kiszámították az illetékesek, hogy Vajdaságban a parasztnak a jövedelmükből leszámítva az adót és minden egyéb kiadást, még megmarad hatvan-hetven százalék. Ez nem felel meg a valóságnak, mert sok földművesnél csak az adó eléri a negyven-ötven százalékot. Ez olyanformán hangzik, mintha irigyelnék, hogy most a paraszt magasabb életszínvonalon él. Csak az nem jut eszükbe, hogy a paraszt nem nyolc órát dolgozik, hanem tizennégyet. Többet is érdemel. A tisztviselő, igazgató vagy direktor úr a munkából hazamegy, elveti magát a rekamén, újságot olvas vagy szórakozik, a paraszt pedig napi tizennégy órai munka után hazajövet még mindig nem a vacsorához ül, hanem az istállóba megy a jószágot ellátni (ebéd kint a határban), majd megitatni és úgy vacsorázní, sokszor holtfáradtan.

És még például, ha kint a határban elfogja egy harminc-negyven milliméteres eső, bizony mire felpakol ekét-boronát a kocsira, a disznóval egyenlő, amelyik meghever a sárban. Bizony nem irigylésre méltó a paraszt élete. És nézzünk csak szét az országban, kiknek van limuzinjuk, fityójuk, gondolkodjanak csak egy kicsit az illetékes urak. És mégis a termésfeleslegünk jó részét a kereskedelem vámolja meg. Pedig a felszabadulás után az volt a program, hogy nem lehet engedni azt, hogy egyik ember legazduljon a másik meg nélkülözözn. Ennek már éppen az

ellenkezője van, mert azok vannak jól fizetve, akik keveset dolgoznak, és ezekből van már nagyon sok.

Tehát ezért menekül a fiatalság a mezőgazdaságból. Pedig, ha a mezőgazdaság nem termel, bizony lehetne gyár meg minden, ha nem lenne kenyér meg nyersanyag. Én hatvanhét éves magánparaszt vagyok és beteg, de szeretem a földet, ha látom, hogy megbecsülnek. Mert valahogy még mindig lebecsülik a parasztot, olyan alsóbbrendű lénynek tartják őket, pedig mi vagyunk az élet kereke, mert ha ez megállna, minden leállna. Mégis azt mondják, nincs nyugdíj, mert nem fizetünk szociált. Pedig az a sok adó, amit egy életen keresztül befizettünk, megfelelne annak, és a feleslegünket pedig az államnak vagy a társadalomnak adjuk. Ezzel végeztem, szeretném, ha levelem tartalmát közölnék az újságban."

Az egyéni és társadalmi szektor közötti kapcsolatok a levélíró szemléletében leegyszerűsödnek a kereskedelemre („termésfeleslegünk jó részét a kereskedelem vámolja meg”) és az adóra. Nyoma sincs a termelési viszonyok társadalmasodásának. A parasztgazdaság és a külvilág között merev határvonal húzódik. Ami kívül van: kereskedelem, állam, tisztviselő, gyár — idegen. Ezzel szemben: „... mi vagyunk az élet kereke, mert ha ez megállna, minden leállna.” E tragikus különállásban tükröződik a hagyományos életforma válsága.

A szemlélet maradisága főleg a gyár lebecsülésében mutatkozik. A parasztgazdaság sorsa, a létforma problémája itt és most, mindenestől beletartozik a társadalom gazdasági szerkezetébe. Azzal együtt változik, és változhat. Átalakulása elsősorban a gyáripartól függ. A gyáripár enyhítheti az agrártúlnépesedés feszültségeit, gyorsíthatja a termelékenységet emelkedését az egyéni gazdaságokban (ami a társadalmasodás folyamait feltételezi), növelheti a parasztcsaládok fogyasztási igényeit, tágíthatja az igények kielégítésének lehetőségeit, alakíthatja árutermelővé a földművest, teremtheti meg a kulturáltabb élet feltételeit, serkentheti a falu és város közeledését.

Az alábbi sorokat háziasszony írta. A levél záradéka: „ha a szerkesztőség a parasztyerekek édesanyját elismeri dolgozó nőnek, akkor remélem megjelenik az írás.” A magvasabb mondanivalót tartalmazó részből idézünk néhány mondatot. A szemlélet szociális forrásai hasonlóak az előbbi levélből olvasottakhoz, de a társadalmi látókör tágabb. Ennél fogva a közvetlen politikai célzatosság kifejezettebb.

„Így kihasználva a paraszt még sohasem volt. Tőle alacsonyabb színvonalon az országban már nem él senki. Ilyen olcsó munkát senki sem végez rajta kívül. A jelenlegi gazdasági politikával az orránál fogva vezetik. Mikor volt az, hogy egy pohár, illetve egy üveg sörért tíz darab nyers tojást kellett adni. Egy mázsa búzát kell adni egy pár cipőért. Az ipari cikkek harminc százalékkal feljebb mentek. A termények árával pedig egy évig is hallgatnak. Az elszállított jószágot egy hónapra fizetik, mi pedig a pénzünkért nem kapjuk meg fél évre sem a megvett szerzősámat, gépet.”

Mennyivel más természetű termelési kapcsolatokat sejtetnek e sorok! Az előbbi levélben a gazdaság zárt kör, kényszerűségből kötődik (kereskedelem, adó) a közösséghez: itt viszont az árpolitika, az árviszonyok teljes szövevényében mutatkozik, a kapcsolatok kölcsönösek, s ami a legjellemzőbb: a fogyasztáson kívül a termelés szféráját is érintik! („Pénzünkért nem kapjuk meg fél évre a megvett szerzősámat, gépet.”) Bizo-

nyitván, hogy a parasztgazdaság újratermelődésének lehetőségei adottak, s tartalmazták a társadalmi viszonyok, a szociális közeg reprodukálódásának feltételeit. Ugyanakkor azt is bizonyítják, hogy az újratermelődés a társadalmasodás csatornarendszerén mehet végbe.

Felületes szövegelemzés is gyorsan kideríti, hogy a mondatok nem a legveszélyeztetettebb réteg szemléletét tükrözik. Ahol a tojást sörrel (a levélben eltűzve az arányokat) hasonlítják össze, s egy méter-mázsa búza árába kerülő cipőre gondolnak, ott nem a pusztá megélhetés a fő gond. Az úgynevezett középparaszt jellegzetes hangja: szenvedélyesen elfogult és általánosító a bírálatban. Ez a réteg eleven gyökérettel kapaszkodik táptalajába, s másképpen aggódik a holnapért, mint a nyugdíjra vágyó földműves. A paraszti létforma jövőjét saját sorsával azonosítja.

„Mi már csak megöregszünk, de mi lesz a gyerekünk jövőjével! Valamikor a parasztnak hét-nyolc gyerekük volt (a levélíró egy gyerek sorsáért aggódik!), és mind parasztnak is maradt. (A jelenben nem találja, a múltban keresi az igazolást.) Ma viszont két gyerek is csak véletlenül fordul elő. Lehet mondani, egy sem fog földműveléssel foglalkozni. A földműves ifjúság mind jobban érdeklődik a külföldi munka iránt...”

Megállapítottuk: a társadalmi tulajdon felsőbbrendűségének elve, dogmává merevítve, eltereli a figyelmet a termelési viszonyok társadalmasításáról. Az együttműködésről. Hasonló dogmák észlelhetők a parasztnak szemléletében. De itt a monopóliumhoz való ragaszkodás helyébe az „azonos versenyfeltételek” rögzítése lép. Mintha a tőkés társadalomban a nagyárutermelő és a kisgazdaság azonos feltételek szerint rajtolna a piacon. A harmadik levélíró szerint:

„... akik a parasztság viszonyulását, eredményeit hasonlítják, párhuzamot vonnak más gazdasági ágak között, és ezt a parasztság rovására írják, azok e lemaradás okait is tárják fel, hogy még a laikusok is lássák az érem mindkét oldalát. Mert mi parasztság (többes számban) magunkra nézve lealáznak tartjuk az egyik fél meghallgatását. Tiltakozunk azon sorok között olvasható bírálatok ellen, mintha mi minden téren való korszerűsítésnek ellenségei lennénk. Egyforma feltételeket minden vonatkozásban... és azután jöjjön a bírálat!”

Fölöttébb érdekes gondolat. Érdemes hozzáidézni még egy részt a levélből: „... viszont a birtokok gépállománya, ha még talán hagy is valami kívánnivalót, de helyben, nagy táblákon dolgozik, ami nagyobb munkateljesítményt, kevesebb üzemanyagpazarlást jelent, viszont az előbbieknél (az egyéni gazdaságoknál) a sok üresjárat, rossz úton való vontatás, sok idő- és üzemanyag-vesztéssel jár. Tehát, ha mégolyan haladó is a földműves, ha nincs lehetősége, le kell maradnia saját hibáján kívül.”

Egyetlen társadalmi-gazdasági alakzat sem nyújtott „egyforma feltételeket” a túlhaladott termelési mód hordozóinak. A hűbériség kíméletlenül felszámolta a rabszolgaságot, a tőkés társadalom a hűbériséget, hogy a jobbágyi kötelékek feloldásával, élönmunkával népesítse az áruk piacát, majd az összpontosuló tőke fokozatosan „megszabadította” a földtől (vagy az ipari tőke érdekkörébe sodorta) a versenyképtelen kisárutermelőt. A keletkező új sohasem a túlélő régi lovagias versenyszabályai szerint rajtolt. Mindig a saját törvényeit kényszerítette a régre.

Az adott esetben két út vezet az „egyforma feltételekhez”. Egyik előre,

a másik hátra. Az előre vezető úton a mezőgazdaság egyéni szektorában előbb-utóbb létre kell hozni a „nagy táblákat”, hogy kevesebb legyen az üresjárat, üzemanyag-pazarlás. A földművesnek van lehetősége változtatni a dolgokon, s nem a „saját hibáján kívül” kell lemaradnia. Ha a társadalmi szektor számlájára vagy a régi birtokviszonyok visszaállításával akarja az „egyforma feltételeket”, akkor a hátrafelé vezető utat választja. S ez már az osztályharc kérdése.

Elsődleges politikai kérdés.

Alapigazság, amit a társadalmi tulajdon „önigazgatói” néha kiforgatnak. A kistulajdonosi alkat túlzásaira dogmatikus túlzásokkal válaszolnak. Mesterséges ellentéteket szítva akadályozzák a társadalmasodás folyamatait. Mintha az egyéni parasztság belátható vagy kijelölhető határidőre megszüntethető valami lenne, ami csak véletlenül vagy politikai hanyagság folytán felejtődött itt... „A földműves nem tekintheti a szövetkezet üzemegységeit saját tulajdonának, de a szövetkezet sem viszonyulhat a földműveshez mint a kizsákmányolás tárgyához.” (Idézet a Jugoszláv Kommunista Szövetség I. konferenciájának okmányából.)

A KÖZSÉGHÁZA MELLETT

„Kik és mik játszottak közre, ezen ténynél, hogy a tartományi szkupstinába csak egy földműves kerül majd be. Nem követelhetnénk-e joggal ezen határozat megváltoztatását? Mert ugyebár ki fog minket képviselni, ha majd a falupolitika és a többi, földművelést érintő problémák fognak szerepelni az üléseken a tartományi szkupstinában. Mit ér egy csepp víz a tengerben? Éppen annyit ér egy földműves a háromszázötven tag között. Vajon nem tartozna az is a reformhoz, hogy a szavazásnál figyelembe vegyük azt a tényt, hogy a tartomány lakosságának fele földműves? Nem kellene talán e tekintélyes, de már öregező és a fiataloknak nem ínyére való ágazatból olyanokat beválasztani, akik ezt megérdemlik? Mert kétségtelenül vannak egyének, akik megérdemlik. Vagy talán félok, hogy a földművesek merészebben fognának a javaslatok megbírálásához, mint amennyire ezt egyesek engednék? Mindenesetre én agítálni fogok, hogy ez el legyen ítélve. Szavazási cédulámat meg fogom semmisíteni, mert érzem, hogy érdekeimet nem képviselik méltányosan, és merem állítani, hogy a többi vajdasági magántermelő is osztja a véleményemet.”

Így írt egy termelő Horgosról „a többi nevében” a legutóbbi választások napjaiban. Megsemmisítette a szavazási cédulát? Nem tudni. Viszont bizonyos, hogy a többi vajdasági földműves nem osztotta véleményét. Észak-Bácska falvaiban leszavazott a nép. Hovatovább előbb s nagyobb százalékban, mint a városokban. Nincs különösebb baj a szavazások körül. Ilyenkor a parasztok az érdeklődés előterébe kerülnek. Ha nem is jelölik őket a testületekbe, voksaikra számítanak.

Az egyéni parasztság időnként, az urnák előtt találkozik az országos politikával. A következő szavazásig jobbadán közvetve érintkezik a közügyekkel. (Többnyire az újság, rádió, a televízió által). A Szocialista Szövetség helyi szervezetében néha a választottjával is találkozik, aki az esetek többségében mondani akar s nem meghallgatni. A földművesek viszont szeretik megmondani a magukét. Ha van, aki meghallgatja.

Egyébként az utca, a lakónegyed ügyeivel foglalkozhatnak és — képviselők révén — felszólalhatnak a szövetkezeti tanácsban, ha összehívják a szövetkezeti tanácsot. Az utóbbi időben ritkán hívják össze.

Azért a községháza tanácstermében is akad néhány földműves. Nem annyi, mint a felszabadulás után, de akad. (Igaz, akkor községházából is több volt.) Az ötvenes évek közepétől kezdett fogyatkozni a parasztküldöttek száma. Javítani a testület minőségét. Ez volt a jelszó. A minőséget úgy lehetett hatékonyan javítani, hogy a földművesek helyébe mezőgazdászokat, közigazdászokat, tanítókat küldtek (hívtak?) a községházára. Leraktuk a lassú technokratizálódás alapköveit, amire újabban haragudni szokás.

Következmények? Például Topolyán 1965-ben öten képviselték a mezőgazdaságot a termelők tanácsában. Ebből kettő mezőmérnök. Három vagy birtokokról jött, vagy egyéni termelő volt. A példa egész Észak-Bácskára általánosítható. Mert tudunk drasztikusabb esetekről. Szabadkán a mezőgazdaság három képviselőjéből egy mezőmérnök. A termelők tanácsában, természetesen. Abban az esztendőben a községi képviselőtestületekben, a termelők tanácsában több tanító ült, mint földműves. Később valamit változott a helyzet. Nem sokat. Kimutatás se nagyon készült a parasztok részesedéséről a községi képviselő-testületekben és az öngazgatás szerveiben.

Jellemző, hogy a probléma nem a Szocialista Szövetségben került terítékre (ami természetes lett volna), hanem a Kommunista Szövetségben. Szabadkán 1958-ban a Kommunista Szövetség tagjainak 2 százaléka, 1965-ben pedig már csak 1,4 százaléka földműves. Akkor Vajdaságban a parasztok részesedése 4,6 százalék, a köztársaságban pedig 9,4 százalék! Okok? Az egész parasztság a közélet peremére sodródott. S ez hátrányosan hatott a Kommunista Szövetség falusi szervezeteinek munkájára is.

Észak-Bácska területén, a legújabb kimutatás szerint, 12 148 tagja van a Kommunista Szövetségnek. A 162 alapszervezetből 32 a falvakban működik. Területi jellegű. Az egyéni mezőgazdasági termelők részesedése átlagosan körülbelül két százalék. Más szóval: a falusi szervezetek tagjainak csak egy jelentéktelen hányada (8—16 százalék) földműves.

Az utóbbi években, a községekben és országos viszonylatban is, buzgón kutatják a jelenség okait. Egy régebbi szabadkai elemzés „a falvak hagyományos társadalmi szerkezetének gyors felbomlásában” látja a baj gyökerét. Egyrészt, a bomlás folyamataiban „csökken a parasztság társadalmi súlya”, szerepe, másrészt „az egyéni és a társadalmi szektor között tartós, mondhatni állandó jellegű konfliktus van”, ami eltaszítja a földműveseket a politikától. A megállapítás 1965-ből származik.

Nem sokkal később Szabadkán referendum volt. A kórház ügyében. Nagy agitáció s még nagyobb politikai eszmecsere előzte meg. A nép, bár csekély többséggel, de igent mondott. Azonban a belvárosban a „legfelvilágosultabb” fertályokban leszavazták a javaslatot. A kültelkek döntöttek a kórház javára! Csantavéren és Tavankúton (egyik magyar, a másik horvát többségű település) járultak legtöbbször az urnák elé, s írtak legtöbbször igent a szavazólapokra. Földművesek! Akiket az egyéni és a társadalmi szektor közötti ellentmondások „eltaszítottak” a politikától.

Az ellentétek feszegetése, túlhangsúlyozása az agrárpolitikában észlelhető dogmatikus szemlélet sajtósági megnyilvánulása. A földműves

nem áll annyira távol a politikától, mint a számok mutatják. Hazáját sem szereti kevésbé, mint akik ezzel lépten-nyomon kérkednek. A valószínűség szemüvegén át nézi a világot. És érzi a jó ügy és a kevésbé jó ügy közötti különbségeket. Viszont a hivatlan prókátorokat nem szereti.

Mostanában (amióta a párt legfelsőbb szervei jobban foglalkoznak a kérdéssel) divatos lett a paraszmentés. Ennek köszönhetjük a politikailag szalonképes földműveseket, akik eljutnak mindenféle tanácskozássokra, és hallatják szavukat. Általában ügyes emberek. Tudják, kinek mit és mit hol kell mondani. Azért nem lehet őket hibáztatni. Becsületes emberek. És jobb, ha beszélnek, mint ha hallgatnak.

Van azonban a paraszmentési buzgalom mögött valami elgondolkoztató. A demagógiával elegyült romantikus szemlélet a paraszt fogalmán többnyire a meglevőt s kevésbé a változót látja: nem tépi ki környezetéből, de valahogy elkülöníti a változás (átalakulás) lehetőségeitől, feltételeitől, útjaitól. A parasztról szól, s hallgat azokról az öngazgatási adottságokról, amelyek lehetővé teszik, hogy a paraszt minél előbb túlhaladja önmagát, hogy többé ne kelljen „menteni”, hogy többé ne legyen „másodrendű állampolgár”.

Mert nem „menteni” kell a parasztot, hanem bekapcsolni az öngazgatás áramkörébe. Minden vonatkozásban és teljes lényével. Eddig a Kommunista Szövetség, szerkezet-javító, kampányszerű kísérletei gyér eredményeket hoztak. Olyan ez, mint amikor a játék szemlélőjének váratlanul odapasszolják a labdát. Aki még a szabályokat sem érti, mivel több köze volt az államhoz (az követelte az adót), mint az öngazgatás struktúrájához. A félretolódás tulajdonképpen azzal kezdődött, hogy a községháza fokozatosan megszűnt az állam helyi kirendeltsége lenni (amelynek az volt a legfőbb dolga, hogy tisztelje és végrehajtsa a törvényt), és a politikai rendszer alkotó módon cselekvő tényezőjévé vált...

Akkor jött divatba a hozzáértés mércéje, s szorult a földműves a községháza mellé.

Az öngazgatás mellé.

A politika mellé.

Osztályszempont? A háború előtt a nagygazdák a tanácsteremben ültek. Szavaztak. Döntöttek. A kicsik a községháza mellett. A még kisebbek az emberpiacon. Az is a községháza mellett volt! Csantavéren is, Bajmokon is. Moravicán is. Mindenhol.

A felszabadulás után a nagygazdák elhagyták a tanácstermet. Nem önkéntesen, de elhagyták. A munkások mellett, bementek a kisparaszto-k, agrárproletárok, földigénylők. Az emberpiac megszűnt.

Azután szövetkeztek. Ötvenhárom. Az újjazdák, kisparaszto-k jó része munkát vállalt. Munkássá lett. Múlt az idő. A falusi szegénység régebbi politikai képviselői lassan megöregedtek. Megöregedtek, és kiszorultak a községházáról. Viszont a mezőgazdaság magánszektora maradt. Mint társadalmi realitás. Újratermelődött. A társadalmi valóság csatorna-rendszerén.

Újratermelődött a községháza mellett.

Újratermelődött mint dolgozó réteg.

Itt tartunk.

(Folytatjuk)